

----- Araştırma makalesi -----

GURGAN LEHÇESİ METİNLERİ VE ÇEVİRİLERİ*

Fatih USLUER*

Öz

Esterabad bölgesine ait olup bugün konuşulmayan Gurgan lehçesinde yazılmış *Mahremnâme*, *Muhabbetnâme* ve *Câvidânnâme* gibi metinlerin tamamı Hurufilere aittir. Bu metinlerden bazıları 20. yüzyıldan itibaren çevrilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada Gurgan lehçesine ait metinler çevrilirken yapılan hatalar değerlendirilecektir. Değerlendirmelerimiz sadece Gurgan lehçesi ile sınırlı kalmayıp Hurufî literatürü, standart Arapça ve Farsça ibareler, nüsha okumalar gibi konulardaki eksiklikleri ve hataları da kapsayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Gurgan lehçesi, çeviri, Hurufî metinleri.

TEXTS AND TRANSLATIONS OF GURGAN DIALECT

Abstract

All of the survived texts, such as *Mahram-nâma*, *Muhabbet-nâma* and *Jâvidân-nâma*, written in the Gurgan dialect of the Esterabad region, which is no longer spoken today, belong to Hurufî Literature. Some of these texts have been translated since the 20th century. In this study, mistakes made while translating texts belonging

* Bu makalenin taslağı, Ankara Üniversitesi'nde 20-22 Ekim 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen V. Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu kapsamında sunulmuştur.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: fusluer@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5543-770X

Geliş/Received: 16 Şubat 2022 / 16 February 2022

Kabul/Accepted: 27 Kasım 2022 / 2 November 2022

DOI: 10.53372/turkoloji.1073736

to the Gurgan dialect will be identified and evaluated. Our analysis will not only be limited to the Gurgan dialect, but also cover the deficiencies and errors of those studies, about Hurufî history, the standard Arabic or Persian and readings of manuscripts.

Keywords: Gurgan dialect, translation, Hurufî texts.

I. Gurgan Lehçesi Metinleri

Gurgan lehçesi, Hazar Denizi'nin güneydoğu kısmında konuşulan Farsçanın ölü bir lehçesidir. Bu bölge adını Gurgan Nehri'nden alır. Eskiden bu bölge Günbed-i Kabus olarak anılırdı. Bu lehçeyle yazılmış olan tüm eserler Hurufiler tarafından yazılmıştır ve 15. yüzyıldan sonrasına ait herhangi bir yazılı metin de elimizde bulunmamaktadır.

Her ne kadar biz Gurgan lehçesi desek de elimizdeki eserlerin dili, Gurgan'ın güneybatısında yer alan Esterabad'a aittir. Muhtemelen Esterabad lehçesi korunmuşken, daha merkezi ve etkileşime daha açık bir merkez olan Gurgan'da Farsça konuşulmaktaydı.

Gurgan lehçesiyle yazılmış Hurufî eserler; *Câvidânnâme*, *Muhabbetnâme*, *Mahremnâme* ve *Lugat-ı Esterabadî*'dir. Bu sonuncusu, dört-beş varaklık Gurgan lehçesi lügatçesidir. Bazı Hurufî mecmuaların sonlarına eklenmiştir.¹ İlk iki metin Fazlullah Esterâbâdî'ye, *Mahremnâme* de Seyyid İshak'a aittir.

Bu metinler dışında, Kemâl Kaytag'ın *Îtâ'atnâme* adlı eserinin de Gurgan lehçesiyle yazıldığı söylene de² sadece ilk iki sayfası Gurgan lehçesiyle yazılmış, kalanı bildiğimiz Farsçayla yazılmış bir eserdir. O ilk iki sayfa da *Câvidânnâme*'den birebir yapılan alıntıdır.

Clement Huart, *Mahremnâme*'yi Fransızcaya çevirmiş. Sadık Kiyâ, ise hazırladığı *Vâjenâme-i Gurgânî* isimli Gurgan lehçesi sözlüğünde *Câvidânnâme*, *Muhabbetnâme* ve *Mahremnâme*'den seçtiği örnek cümleleri çevirmiştir.

¹ Bibliotheque Nationale, Persian 24, vr. 81b-86a; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no. 1054, vr. 0a-0b; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no. 1039, vr. 86b-90b; Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, no. 502, vr. 476b-484a; Basel Üniv. Küt, Tschudi, vr. 451b-454b.

² Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurûflîk Metinleri Kataloğu*, Ankara: TTK, 1989, s. 103.

Aliyyü'l-A'lâ'nın “*Bâb-ı Menâmât*’da” diyerek alıntı yaptığı³ ve Hurufî literatüründe *Nevmnâme* olarak anılan bir bölüm vardır. Bu bölüm, mevcut *Câvidânnâme-i Kebîr* nüshalarının hepsinde yoktur. Dolayısıyla eserin varyantları arasına sonradan dâhil edildiği düşünülebilir. Nitekim elimizdeki en eski *Câvidânnâme-i Kebîr* nüshasında (Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça, no. 920 (992/1584 tarihli) *Nevmnâme* bölümü yoktur ve bu bölümün olması gereken yerde der-kenarda “bu üç varakı Seyyid Hasan’ın 16 Cemâziye’l Âhir Çarşamba günü Bakü’den getirmiştir”⁴ kaydı düşülmüştür.

Bu bölümde Fazlullah, gördüğü rüyaları kısa hatırlatıcı notlar hâlinde yazmıştır. Cümlelerin yapısı, bunların kendisi için taslak olarak alınmış notlar olduğunu gösteriyor. Bu nedenle anlamlı bir çevirisinin yapılması zaman zaman imkansız hâle geliyor. Buna rağmen, araştırmacılar bu bölümle özellikle ilgilenmişler ve çevirisini yapmaya çalışmışlardır. Sadık Kiyâ bu bölümün bazı yerlerini Cambridge nüshasını kullanarak çevirmiş, aynı nüshayı kullanarak, bölümün tamamını Kasimov Fransızca çevirisiyle, Ballı ise üç nüshayı karşılaştırarak Türkçe çevirisiyle neşretmiştir.

Yapılan çevirileri, metinlerin önemine binâen, sadece Gurgan lehçesi ile sınırlı tutmadan daha geniş bir perspektiften değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla bu çevirilerdeki hataları, Hurufî literatürü, standart Arapça ve Farsça, nüsha okuma ve nihayetinde Gurgan lehçesi çevirileri açısından gösterip değerlendirmek daha uygun olacaktır.

Tüm bu alt başlıklarda vereceğimiz örnekler genç araştırmacıların yayın yaparken dikkat etmeleri gereken noktaların da altını çizecektir. Madde altlarında öncelikle Gurgan lehçesi ile cümlelerin orijinal hâlleri bizim yaptığımız çeviri ile birlikte verilecek, arkasından da araştırmacıların çevirileri karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

II. Hurufî Literatürü Kaynaklı Hatalar

Bu bölümde, Hurufîlik felsefesi yanında Hurufîlik tarihinin eksik bilinmesinden kaynaklanan bazı hatalardan örnekler vereceğiz.

³ Aliyyü'l-A'lâ, *Maḥşernâme*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no. 1019, vr. 3b.

⁴ “این سه اوراق اینست که سید حسن در تاریخ یوم الأربعاء فی سنة عشر جمادی الآخر از باکویه آورد” vr. 390a.

a- *Nevmnâme*'de geçen "Halife olan Adem'in secde etmesi" şeklinde veya "Halife olan Adem'e secde etme" şeklide çevrilebilecek "سجده کردن خلیفه که آدمست" cümlesinin geçtiği rivayeti alalım.

و دین در باب سجده کردن خلیفه که آدم است و زانان که سجده ذات خدا کین نه لایق و همه کس بو سجده خلیفه او و قائم مقام داشته بدلیل وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ (*Nevmnâme*, vr. 334a)⁵

Kasimov bunu: "Rüyada (Allah'ın) kaim-makamı Adem'in secde etmesi babını gördüm....Allah'ın zatına secde etmenin herkesin harcı olmadığını biliyordum. Bu (Allah'ın zatına secde etmek) O'nun kaim-makamına aittir, ayette de belirtildiği gibi: Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır."⁶ şeklinde tercüme etmiştir.

Oysa rivayette şöyle denmektedir: "Halife olan Adem'e secde etme babında rüya gördüm ve bildim ki Allah'ın zatına secde etmek herkesin layığı -yani yapabileceği bir şey- değildir. Onun halifesine secde (yapılabilir ve bu nedenle) Rabbi'nin makamından korkan için iki cennet vardır ayetinin deliliyle Allah (Adem'i) kaim-makamı yapmıştır."

Yani öncelikle, "Halife olan Adem'e secde etme" demesi gerekirken "(Allah'ın) kaim-makamı Adem'in secde etmesi" demiştir. Oysa cümlenin devamında, "سجده ذات خدا کردن نه لایق همه کس باشد" yani "Allah'ın zatına secde etmek herkesin harcı değildir" denmiştir. Dolayısıyla çıkarılacak sonuç, secde edilecek kişinin Allah'ın kaim-makamı Adem olması gerektiğidir. Ancak Kasimov, Allah'ın zatına secde etmenin de Adem'e layık olduğu sonucunu çıkararak, "وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ" (Rabbinin makamından korkan için iki cennet vardır), ayetini de bu minvalde anlamıştır.

Oysa bu ayetin zikredilme sebebi, ayette geçen "makam" kelimesidir ve rüyada bahsi geçen Allah'ın "kaim-makamı" Adem'den kinaye olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla Fazlullah'ın bu ayeti delil olarak getirmesi, Adem'in Allah'ın kaim-makamı olması hasebiyle, Allah yerine ona secde edene; ondan korkana iki cennet vadedilmiş olmasındandır. Ayetin de delil

⁵ Makale boyunca varak numaralarını verdiğimiz *Nevmnâme*, Universitätsbibliothek Basel, M VI 72'deki *Câvidânnâme* nüshasına aittir.

⁶ Orkhan Mir-Kasimov, "Le 'Journal des Rêves' de Fadlullah Astarabadi: Edition et Traduction annotée", *Studia Iranica* 38 (2009), s. 282.

olduğu gibi aslında rüya, Kasimov'un anladığı gibi "Adem'in secde etmesini" değil "Adem'e secde edilmesini" söylemektedir.

Aliyyü'l-A'lâ, *Mahşernâme*'sinde bu rüyadaki kilit cümlenin açıklamasını şöyle vermiştir: "Allah'ın zatı herkesin layığı değildir ki herkes ona secde etsin; (bu yüzden) onun halifesine secde ederler ki onun kaim-makamıdır."⁷ Buradan da bir kere daha Kasimov'un konuyu tam tersi bir anlamda çevirdiği anlaşılmaktadır.

b. هر که به حج بشو... واجب بو حیوانی بعوض نفس خویشتن بکشنه که نفس خنان "مستحق آ نی پیش خدا که خوشتنه در راه خدا دیم بخانه دکئ بکشنه. (*Câvidânnâme*, vr. 142b)⁸

Bu cümlede şöyle deniyor: "Hacc'a giden kişinin kendi nefsi yerine bir hayvan kesmesi vaciptir zira onların nefsi Hak yolunda kendilerini öldürmeye **müstehak değildir.**"

Cümlenin sonunda Fazlullah, hacının kendi nefsinin öldürmeye müstehak olmadığını söylüyor. Kiyâ ise kulağa daha hoş gelen "öldürmeye müstehaktır"⁹ tercih ediyor ve "مستحق آ نی" (müstehak o değildir) ibaresini "مستحق آ نی" şeklinde yazıp مستحق آنست (müstehak odur) olarak tercüme ediyor.⁹ Cümleyi konteks içerisinde mealen düşündüğümüzde Fazlullah "Hacc'a giden kişinin kendi nefsi yerine bir hayvan kesmesi vaciptir zira onların nefsi Hak yolunda kendilerini öldürmeye müstehak değildir." demektedir. Buradaki iki zıt çevirinin, Kiyâ'nın "müstehak odur ki" okuması ile bizim "müstehak o değildir ki" önerimizin doğruluğu basit yorumlarla ispatlanabilir. Daha ikna edici olması açısından Hurufi büyüklerinden Ebu'l Hasan'ın bu kısmı standart Farsçaya nasıl çevirdiğine bakalım:

هر کس که به حج رود واجب است که حیوانی به عوض نفس خود بکشد که نفس ایشان "مستحق آن نیست پیش خدا که خود را در راه خدا روی به خانه کرده بکشند" ¹⁰ Derviş Murtazâ'nın Türkçe çevirisiyle: "Sünnetdir ki her kimse ki hacca gide ona vacibdir ki kendi nefsinin ivazına hayvan öldüre ki bunların nefsi inda'l-lah

⁷ "ذات خدا نه لایق هر کسی است که او را سجده کنند؛ خلیفه او را سجده کنند که همان قایم مقام خواهد بود" Aliyyü'l-A'lâ, *Mahşernâme*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no. 1019, vr. 3b.

⁸ Makalede *Câvidânnâme*'ye yaptığımız atıflarda Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça, no. 1046 nüshası kullanılmıştır.

⁹ Sadık Kiyâ, *Vâjenâme-i Gurgânî*, Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, h.ş. 1391, s. 76.

¹⁰ *Câvidânnâme-i Sağîr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça, no. 1000, vr. 172a.

onun müstehakkı değildir ki kendi özünü sebîlu'l-lahda yüzünü Kabe'ye eyleyip öldüre"¹¹ şeklinde çevirmiştir.

c. “صد و چهارده سورتی که آهی یک ده بسم الله دنی” (*Câvidânnâme-i Kebîr*, vr. 127b)

Bu cümlede “Kuran’da gelen 114 surenin birinde bismillah **yoktur.**” deniyor. Kiyâ bunu, “Kuran’da gelen 114 sureyi bir Bismillah’a **koydu.**” şeklinde çevirmiştir.¹² Yani Kiyâ buradaki “دنی” kelimesini “نیست” yerine “در” olarak çevirmiştir. Oysa *Câvidânnâme-i Kebîr*’de cümlenin devamına bakarsak “صد و سیزده بسم الله آهی” (yüz on üç besmele geldi) dendiği görülecektir. Dolayısıyla Fazlullah’ın burada aktardığı bilgi, Kur’anda 114 sure olması, bunlardan birinin başında besmele olmaması yani toplam 113 surenin başında besmele geldiği konusudur. Kiyâ ise, 114 surenin bir besmelede bulunması ile ilgili başka bir konuyu anlamıştır. Hz. Ali’nin bu minvalde sıkça kullanılan bir sözü bununla ilgilidir ancak burada söz konusu değildir.

Hurufilik tarihiyle ilgili bilgi eksiklerinden kaynaklı hataları da örneklendirebiliriz...

d. “در خواو دین در صوفیان دبین اول که من در بازار هشون و قومی گرسنه بین.” (*Nevmnâme*, vr. 338a) Yani, “Rüyamda gördüm; **Sufiyan’daydım...**”

Ballı çevirisinde, Tebriz’deki Sufiyan Bağı özel ismini cins isim olarak almış ve “Rüyada sufilerin arasında olduğumu gördüm.”¹³ demiştir. Kasimov da Sadık Kiyâ’ya dayanarak bunun Burûcerd’de bir bağ olduğunu söyler.¹⁴ Oysa Sufiyan, Tebriz yakınlarında Fazlullah’ın sürekli gittiği bir bağın bulunduğu yerin ismidir. Hâbnâmelerde de bu yerden bahsedilmektedir.¹⁵ Ballı’nın buna benzer yaptığı diğer bir yanlış da yine Hurufilik tarihiyle ilgili bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

¹¹ Fatih Usluer, *Câvidânnâme; Dürr-i Yetîm isimli Tercümesi*, İstanbul: Kabalcı, 2012, s. 379.

¹² Sadık Kiyâ, *a.g.e.*, s. 199.

¹³ Hasan Hüseyin Ballı, “Fazlullah Hurûfi’nin ‘Nevmnâmesi’ (inceleme, metin, tercüme)”, *Mezhep Araştırmaları*, VIII/2 (Güz 2015), s. 26.

¹⁴ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves ‘de Fadlullah...’”, s. 288, dipnot 115.

¹⁵ Fatih Usluer, *Hâbnâmeler*, Çorum: Kut, 2020, 53. rivâyet.

e. بحث مولانا محمود راشنانی و عالم دیر بغیر ازین عالم احساس کین و ادراک لذات “عظیم کین بی جسم و جسمانی.” (Nevmnâme, vr. 334b) deniyor yani:

“**Mevlana Mahmud Râşenânî bahsi** ve bu alemin dışında bir **alemi** hissettim; cisimsiz ve cismanisiz büyük lezzetler idrak ettim.”

Ballı ise bu kısmı şöyle çeviriyor: “**Bahsi daha önce geçen Mevlana Mahmud**’un bu dünyada eşi benzeri olmayan bir **âlim** olduğunu hissettim ve cisimsiz ve cismanisiz bir şekilde bunu tam anlamıyla (büyük bir lezzetle) idrak ettim.”

Mevlana Mahmud Râşenânî (*Hâbnâme* nüshalarında Rûşenâyî, Derâşânî ve Râşiyânî şekilleri de mevcuttur)¹⁶ Hurufi literatüründe adı geçen bir şahıstır. Ballı buradaki Râşenânî ismini “râ” ve “şinânî” olarak bölüp “râ”yı belirtme eki olarak almış “şinânî” kelimesine de muhtemelen eşi benzeri olmayan anlamı vermiştir. Buradaki “âlem”i “âlim” olarak okuması da diğer bir hatadır.

Ballı’nın Fazlullah’a övdürdüğü bu şahıs aslında, Fazlullah ile ölümden sonra insanın şuurunun kalıp kalmayacağı konusunda tartışan biridir. Bu nedenle Mevlana Mahmud Behhâs diye de anılır. Neticede Fazlullah ona ölümden sonra ruhun azabı ve rahatı idrak edeceğini ispatlamıştır. Bu tartışma konusu bilindiğinde buradaki âlem-âlim şüphesi de ortadan kalkmış olacaktır. Ayrıca en baştaki “bahs”, Fazlullah’ın Mevlana Mahmud ile yaptığı mübaheseye de işaret etmektedir.

Tabii örnekler bununla sınırlı değildir. Mesela başka bir rivayette “درویش توکل دین که هواتی که هر کسی پی کار خویشتن بعد ازین بینکو شون یعنی کار متمشی” (Nevmnâme, vr. 336b).

“Derviş Tevekkül’ü gördüm; bundan sonra herkes kendi işinin ardından gitmelidir diyordu. Yani bu iş (dava) artık devam etmez.” deniyor.

Ballı ise, hurufi tarihinin önemli şahsiyetlerinden Derviş Tevekkül’ü¹⁷ görmezden gelerek ibareyi “Dervişe tevekkül etmesini söyledim”¹⁸ şeklinde çevirmiştir. Veya aynı rivayette geçen “درویش مسافر دین” (Derviş Misafir’i gördüm) “که ناگاه وادی آهی با تیر و کمان و تبرها که داشتی بزمین بریتی”

¹⁶ Bkz. Fatih Usluer, *Hâbnâmeler*, 106. rivâyet.

¹⁷ Bkz. Fatih Usluer, *Hâbnâmeler*, 39 ve 41. rivâyet.

¹⁸ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 22.

ki ansızın ok ve yay ve teberlerle ortaya çıktı ve onları yere döktü.) ibaresindeki Derviş Misafir de özel isimdir ancak “Ansızın gelen bir misafir derviş gördüm. Ok ve yayı vardı. Yanındaki okları yere bıraktı ve cenk etmeye başladı.”¹⁹ diyerek cins isim olarak almıştır.

Hurufî şahsiyetlerin bilinmemesinden kaynaklanan bu tarz bir hatayı Huart da yapmıştır.

f. “ كما ورد في كلام القدسي بروايت الهاشمي سلام الله عليه بايد كه بشناسد فرزند پدر ... خوی نورسيده...” (Mahremnâme, vr. 28a)²⁰

Bu cümlelerin tercümesi şöyledir: “Haşimî’nin kudsî kelamındaki rivayette geldiği gibi ‘Çocuk yeni gelen babasını tanımalıdır’ (Burada Hz. Peygamber ve Fazlullah olarak kabul edilen Hz. Adem arasındaki anokronizm açıklanıyor).”

Huart bunu “Haşimî peygamber tarafından aktarılan kudsi kelamda karşılaşıyoruz ki...” şeklinde çeviriyor.²¹ Oysa buradaki el-Haşimî, Kemal Haşimî’dir ve Fazlullah’ın halifelerindendir. Ondandır rivayet edilen bu pasaj da tabii ki hadis değil, onun *Câvidânnâme*’yi çevirdiği bölümden alınmıştır.²² *Mahremnâme* çevirileriyle devam edebiliriz. Burada da önemli bir Hurufî şahsiyet olan Fazlullah’ın kızı ve ilgili konulardaki bilgi eksikliklerinden kaynaklı hatalarla karşılaşıyoruz.

g. خاتم اوليا كه صاحب تأويلی هم صاحب ولايتی و هم مظهر الوهيت اما ولايت .” (Mahremnâme, vr. 15b-16a). Burada Seyyid İshak şöyle diyor: “Hâtem-i evliya ki sahib-i tevildir hem sahib-i velayettir ve hem mazhar-ı uluhiyettir. Ancak velayet onunla bitmiştir ve Kelimetullah hiye’l-Ulyâ uluhiyette onun vasisi ve kaim-makamıdır.”

Huart ve Kasimov, burada “Kelimetullah hiye’l-Ulyâ” ile söz konusu olan Fazlullah’ın kızı iken bunu ayetten bir iktibas gibi düşünüp

¹⁹ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 22.

²⁰ Makale boyunca varak numaralarını verdiğimiz *Mahremnâme* nüshası Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no. 1031’e aittir.

²¹ “Il se rencontre, dans le discours divin transmis par **le prophète hâchimite** [que le salut de Dieu soit sur lui!], ce passage: ‘Il faut que le fils connaisse son père...’” Clement Huart, *Textes Persans Relatifs a la secte de Hurufîs*, E.J. Brill, London, 1909, s. 53.

²² *Câvidânnâme-i Sağîr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no. 1000, vr. 256a.

“Allah’ın kelimesi” (la parole de Dieu) olarak çevirmişlerdir.²³ Hâlbuki bu cümlelerin devamında da “کلمة الله هي العليا در الوهیت وصی و قائم خوی” (*Mahremnâme*, vr. 16a) yani “Kelimetullahi hiye’l-Ulyâ uluhiyet mertebesinde onun vasi ve kaim-makamıdır” deniyor.

Bu konuya biraz daha yakından bakalım... Bu bölümde:

جهت آ که اگر صاحب آن دو ختمه ولد از جنس خنان بندی از دو حال خالی نبندی یا
قائم مقام ولد در نبوت و ولایت بندی یا نبندی. اگر قائم مقام بندی ختم والد خو نبندی. و اگر قابل و
(*Mahremnâme*, vr. 23b) **“مستعد قائم مقامی نبندی از کاملی ناقصی از جنس وادی آهی بندی.** 23b) yani

“Eğer iki hatm (yani hatm-i nübüvvet ve hatm-i velayet) kendi cinslerinden çocuk (yani oğlan) sahibi olsaydılar iki ihtimalden başka ihtimal yoktu; ya oğlanlar nübüvvet ve velayette kaim-makam olacaktı ya olmayacaklardı. Eğer kaim-makam olsalar, babalarının ‘hatm’ olması mümkün olmayacaktı. **Eğer kaim-makam olmaya istidatları olmasaydı bu da (hatmin) kemalinden nakıslığın ortaya çıkması anlamına gelirdi.**”

Kasimov bu kısmı sadece Hz. Muhammed’e yani hatm-i nübüvveti aitmiş gibi düşünmüş, “Hatm-i nübüvvet olan Muhammed erkek çocuk sahibi olamazdı” demiştir. Ayrıca, erkek çocukları olması durumundaki ikinci ihtimali de “nübüvveti reddedemezlerdi çünkü miras olarak haklarıydı”²⁴ diye çevirmiştir oysa doğrusu belirttiğimiz gibi “Eğer kaim-makam olmaya istidatları olmasaydı bu da (hatmin) kemalinden nakıslığın ortaya çıkması anlamına gelirdi.” şeklindedir.

Mahremnâme’de açıklamaların devamında “در ختم اول کمال ظهور نبوت و ختم ولایت باقی بی. و در ختم ثانی کمال ظهور الوهیت باقی لا جرم از حضرت کلمة الله هي العليا که قائم مقام ختم ثانی هستی نه در ولایت بلکه درجه باقی هستی که الوهیتی. منع ولد از خو هم از جنس خوی و هم از جنس والد خو جهت آ که کمال خو هیچ وجه و هیچ اعتبار بغیر نقل. ”نیکره و زمان خو نهاییه درک آدمیتی. (vr. 23b-24a) deniyor yani:

²³ Clement Huart, *a.g.e.*, s. 35; Orkhan Mir-Kasimov, “Notes sur deux textes Hurūfī : le Jāwdān-nāma de Fadlullāh Astarābādī et l’un de ses commentaires, le Mahram-nāma de Sayyid Ishāq”, *Studia Iranica* 35/2, s. 221.

²⁴ Muhammad qui est le sceau de la prophétie, ne pouvait pas avoir de descendance mâle... ils n’auraient pas pu non plus refuser le statut de prophète, parce qu’il leur est dû selon le droit d’héritage. Orkhan Mir-Kasimov, “Notes sur deux textes Hurūfī...”, s. 229.

“İlk hatmde (Hz. Muhammed’in hatm-i nübüvveti) nübüvvetin zuhuru kemale ermiş ve hatm-i velayet kalmıştır. İkinci hatmde (Fazlullah’ın hatm-i velayeti) uluhiyetin zuhuru kalmıştır ki şüphesiz Hz. Kelimetullahi hiye’l-Ulyâ hatem-i sâninin (ikinci hatem, Fazlullah) geride kalan derecede yani uluhiyette kaim-makamıdır, velayetde değil. **Ondan (yani Kelimetullahi hiye’l-Ulyâ olarak bilinen Fatma’dan) hem kendi cinsinden hem de babasının cinsinden bir çocuğun gelmemesi şu cihetledir: onun kemali hiçbir açıdan ve hiçbir itibarla başkasına geçmez ve onun zamanı insanlık idrakinin nihayetidir.**”

Kasimov ise, Fazlullah’ın kızı Kelimetullah için söylenenleri Hatm-i Velâyet yani Fazlullah için olduğunu düşünmüş ve onun ne çocuklarının olacağını ne de kaim-makamı/halifesi olacağını, ailesinin başka bir ferdinden bile olmayacağını çünkü onunla devrin tamamlanacağını söylemiştir.²⁵

Ayrıca aynı bölümde açıkça “منع ولد از ختمین هر چند از جنس خنای اما از جنس غیر خنان نی (vr. 23b) yani “Her iki hatmden de kendi cinsinden çocuklar menedilmiş olsa da kendilerinininkinden başka bir cinsten çocuklar men edilmiş değildir.” diyor. Kasimov, Kelimetullahi hiye’l-Ulyâ olarak bilinen Fazlullah’ın vasisi ve kaim-makamı olan büyük kızı Fatma için Seyyid İshak’ın söylediği şeyleri Hatm-i Sâni (yani Fazlullah) için söylendiğini zannetmiş görünüyor.

Hurufilik merkezli bu hataların son örneklerini, Hurufi şifrelerinden verelim.

h. اگر سائل سؤال کره که مسلم که محمد عم رو در موضع خلقت صدر (م) kelimesinin kısaltması olan (م) ibaresini “۴” dört rakamı şeklinde hatalı okumuştur Sadık Kiyâ.²⁶ Bu Hurufi kısaltmalar çoğu zaman hurufi metinlerinin neşrinde sorun olmuştur. Mesela *Mahremnâme*’deki şu bölüm güzel bir örnektir:

i. و صحف به ابراهیم و تورات به موسی و انجیل به عیسی و قرآن به محمد نزول کره “و محمد ختم انبیا

²⁵ “Quant au deuxième Sceau, il ne pourra avoir ni de descendance directe, ni de successeurs même dans une autre branche dérivée de sa famille, parce qu’avec lui s’achève le cycle total.” Orkhan Mir-Kasimov, “Notes sur deux textes Hurūfī...”, s. 229-230.

²⁶ Sadık Kiyâ, *a.g.e.*, s. 73.

Buradaki bir çok kelime kısaltmalar şeklinde yazılmıştır.²⁷ Transliterasyonu şöyledir: “Ve suhuf be-İbrahim ve Tevrat be-Musa ve İncil be-İsa ve Kuran be-Muhammed nüzûl kere ve Muhammed hatm-i enbiya”. Huart ise bunu “وصف به ا ب و ته ث فى و دال ترس به عى و قن نه مد نزول كره وم ختم انبياء”²⁸ şeklinde neşretmiş ve “Vasf, A, B, T, Th, F ve Kuran ile indirilmiştir. Muhammed peygamberlerin sonuncusudur”²⁹ şeklinde tercüme etmiştir. Son bir örnekle bu bahsi kapatalım.

لا جرم قائم مقام خاتم ولايت در الوهيت صورت سبع المثاني اصلئ خدائى هستى “ .ج.
 (Mahremnâme, vr. 17b) “يعنى كلمة الله هي العليا همازن كه در وصيت نامه ذكر كى.

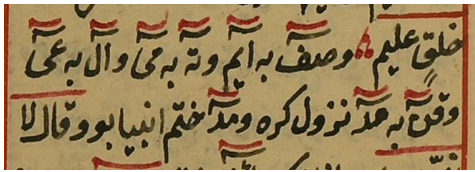
Bu cümlede şöyle deniyor: “Şüphesiz, hâtem-i velâyetin uluhiyetteki kaim-makamı asıl olan ilahî **seb’u’l-mesânî suretidir** (7 ümmî hat) yani **Kelimetullahi hiye’l-Ulyâ’**’dır aynen *Vasiyetnâme*’de zikrettiği gibi.” Ancak Huart çevirisinde “seb’u’l-mesânî”nin kısaltması olan harfleri “SB’M” yazmış ve dipnotta bunun Fazlullah’ın takipçilerini ifade eden bir kısaltma olduğunu söylemiştir.³⁰

III. Arapça ve Farsça Kaynaklı Hatalar

Şaşırtıcı örnekler içeren bu bölüm, genç araştırmacılar için dikkat edilmesi gereken noktaların altını çizmek maksadıyla değerlendirmeye alınmıştır. Öncelikle ayet ve hadis transliterasyonlarındaki hatalarla başlayalım.

دين و سؤال كين كه كدام كلمه فضيلت داره؟ جواب و اتن كه كلمه سى و دوم يعنى “ .a.
 (Nevmnâme, vr. 335a) “آخرين كلمه نهايت سى و دو است از را واتى كه لم يبق من النبوّة إلا المُبشّراتُ

“Rüyamda gördüm ve sordum (soruldu da denebilir) hangi harf daha faziletlidir? Cevab verdim; **otuz ikinci harf yani otuz iki harfin son harfi.**

27

²⁸ Clement Huart, *a.g.e.*, Farsça kısım, s. 14.

²⁹ “La description en est révélée par A, B, T, Th, F par le Qorân. Mohammed est le dernier des prophètes” Clement Huart, *a.g.e.*, s. 22.

³⁰ Clement Huart, *a.g.e.*, s. 38.

O yüzden (peygamber de) Nübüvvet(in cüzlerin)den ancak mübeşşirât kaldı dedi...

Ballı bu rüyada zikredilen hadisin başını “lem yesbiku” olarak transkribe etmiştir³¹; lem malum olduğu üzere fiil-i muzârîyi cezm eden ve geçmiş zaman olumsuz anlamı veren harflerdendir, dolayısıyla Ballı’nın en azından “lem yesbik” demesi gerekirdi ancak bu da doğru değildir zira hadis, “lem yebka...” diye başlayan ve Hurufilerin çok sık iktibasta bulunduğu bir hadistir.³² Ballı benzer bir hatayı, “Ve la tehsebennellezine **katilu**” şeklinde translitere ettiği bir ayette de yapıyor.³³ Ayetin doğru okunuşunda kelime “katilu” değil meçhul sigada “**kutîlû**”dur.

Kasimov ise “lem yebka” lafzını “il ne reste...” şeklinde yani “kalmaz” diyerek geniş zamanda çevirmiştir oysa belirttiğimiz gibi geçmiş zaman olumsuz kipindedir. Kasimov’un yararlandığı nüshanın sebep olduğu bir hata olarak “cevap üçüncü (harftir) yani otuz iki harfin sonuncusu”³⁴ şeklindeki çevirisi de doğru değildir. Burada elbette Fazlullah “üçüncü” değil, “otuz ikinci” harf demiştir.

b. “چون نبی امی گفت علمت جبرائیل واتی کیف علمت ما لم أعلم”
(*Mahremnâme*, vr. 10a). Yani

“Nebiy-i ümmî ‘bildim’ deyince Cebrail ‘Benim bilmediğimi sen nasıl bildin?’ dedi.”

Meşhur bir hadiste Cebrail, kef-he-ye-ayn-sad’ı Hz. Peygamber’e getirince o “كيف علمت” demiştir. Cebrail de bunun üzerine “كيف علمت ما لا أعلم” demiştir yani “benim bilmediğimi sen nasıl bildin?”

Huart ise *Mahremnâme* çevirisinde bu hadisi aktarırken bu cümleyi Cebrail’in Hz. Peygamber’e söylediğini düşünmüş ve ibareyi de “Bilmediğim şeyi bana nasıl öğrettin?”³⁵ şeklinde çevirmiştir.

c. “و در خواب در نوبت دیر و اتن عبد القادر که عَرَا المحجّلين دين كه جوانان روم”
(*Nevmnâme*, vr. 337a)

³¹ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 17.

³² Bkz. صحیح البخاری، الصفحة أو الرقم: 6990.

³³ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 17.

³⁴ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves ‘de Fadlullah...”, s. 282.

³⁵ Clement Huart, *a.g.e.*, s. 27.

“**Diğer bir sefer rüyamda Abdülkadir’e gördüğüm alnı ve ayakları beyaz olanların** (yani abdest uzuvları kıyamet günü parlayan kişilerin) Rum diyarının gençleri olduğunu söyledim.”

Bu rivayetteki hadiste geçen *غُرَّاءُ الْمُحَجَّلِينَ* (gurran el-muhaccilîn) tabiri oldukça meşhurdur ve “alnı ve ayakları beyaz olanlar/işaretliler” anlamına gelir. Ballı hadisteki bu ibareyi “halhallıların izzetlisi” şeklinde çeviriyor.

“امتی الغرّ المحجلون، یعنی: امت من، سفیدرو و سفیدپا هستند”

Ballı’nın bu rivayeti nasıl çevirdiğine biraz daha yakından bakalım: “**Geç vakit uyuduğumda** rüyada Abdülkadir’i gördüm. Ona **halhallıların izzetlisi** Rum diyarındaki gençlerdir diyordum.”³⁶ Görüldüğü gibi Ballı, Gurgan lehçesinde دیگر anlamına gelen دیر kelimesine standart Farsçaymış gibi “geç” anlamını verdiği için “Diğer bir seferinde rüyamda” diyecekken “Geç vakit uyuduğumda” demiştir. Kasimov da, hadisten iktibas edilmiş bu yüceltici “alnı işaretliler” tabirini yani “gurran el-muhaccilîn”i, Rum isminin cazibesine kapılıp Bizanslı gençlere yakıştırmıştır.³⁷

d. بخواو دین که مصحف وا کین حم و راهی دره خواو سؤال کین بهزانی که آن جهی “حم واتی سواد اعظم (Nevmnâme, vr. 338b)

“Rüyamda Kuran’ı açtığımı gördüm, **Hâ-mîm** (suresi) çıktı. O rüyada sordum onun (yani çıkanın) ne olduğunu biliyor musun? **Hâ-mîm** Sevad-ı azam(dır) dedi...”

Buradaki “Hâ-mîm” mukataat harfini Kasimov “Cem” şeklinde okumuştur. Doğal olarak “hâ-mîm”, “Cem” olarak okununca ibarelerin devamı da Cem’e göre şekillenmiştir. Kasimov’un bu rivayeti çevirisi: “**Cem** göründü/ortaya çıktı. Bu rüyada, (ona) bilmek için soruyordum (niçin?) **Cem**, sevad-ı azam dedi.”³⁸

e. رسول واتی که من جنگن با آ که با خو جنگ کره و نواتی که من در جنگن با آ که “با خو جنگ کره (Mahremnâme, vr. 30a)

³⁶ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 24.

³⁷ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves ‘de Fadlullah...”, s. 291.

³⁸ “Jam [Jamshîd ?] est apparu. En ce rêve, je [lui ?] posais une question pour savoir [pourquoi ?] Jam a mentionné ‘la noirceur suprême (sawād-i a‘zam)...” Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves ‘de Fadlullah...”, s. 297.

“Resulullah ben onunla (yani Hüseyin’le) cenk edenle cengim dedi. Onunla cenk edenle cenk ederim demedi.”

Bu ibare hem bazı müstensihlere hem de Huart’a garip gelmiş olacak ki doğrusunun

رسول واتی که من جنگن با که با خو “ رسول واتی که من جنگن با که با خو ”³⁹ olduğunu düşünmüşlerdir. Huart’ın çevirisine göre:

“Peygamber ‘Ben onunla (Hüseyin ile) savaşıyla savaşıyorum.’ dedi. ‘Onunla barış yapanla savaşıyorum’ demedi.”⁴⁰

Oysa ibarede bir gariplik yoktur. Nitekim ilerleyen satırlarda aradaki farkı açıklıyor:

“نفس جنگ هرگز آشتی نیو اما جنگ کرده ممکن بو که آشتی کره”
(*Mahremnâme*, vr. 30)

“Savaşın kendisinde asla barış olmaz ama cenk yapanın barış yapması mümkündür.” Seyyid İshak’ın maksadı gayet açıktır, ancak böyle bir hadisin Hz. Peygamber’e aidiyeti şüpheli olsa da Arapça belagatında yaygın olan kullanımın bu örnekteki gibi yani أنا حرب لمن حاربني (Benimle savaşıyla savaşıyor/harbitir) veya فلان حرب فلان (bir kimse bir kimseye savaşıyor/harbitir) şeklinde olduğunu da belirtelim.

Çevirisi yapılan metinler standart Farsça ve Gurgan lehçesi karışık yazıldığı için, çevirilerde standart Farsça olan kısımlarda yapılan çeviri hatalarına da rastlıyoruz. Bunları da bazı örneklerle göstermekte fayda görüyoruz.

پیر پاشا را بخوای دین باو مگر در باغچه و جوی او و سر و رو از خون شستن و .
”پاک کین و مله مدح طلب کین. خو و خواجه فخر الدین شون و سخنها با خو کین.
(*Nevmnâme*, vr. 334a)

“Pir Paşa’yı rüyada gördüm. Onun ile güya bahçede... Ve akan su. **Baş ve yüzün kanını yıkadı, temizledi.** Havlu istedi. O ve Hacı Fahreddin gitti ve onun ile konuştu.”

³⁹ Clement Huart, *a.g.e.*, s. 35.

⁴⁰ Clement Huart, *a.g.e.*, s. 56.

Kasimov ilginç bir şekilde bold olarak gösterdiğimiz kısmı “başını ve yüzünü, onları saf/temiz yapmak için kan ile yıkadı” şeklinde çevirmiştir.⁴¹ Oysa doğrusu “سر و رو از خون شستن و پاک کین” (başını ve yüzünü kandan yıkadı ve temizledi) olmalıdır. Kasimov, makalesinin başka bir yerinde de “kan ile abdest alma” diye yanlış çevirdiği aynı bu yeri, batıda çok moda olan “mesiyanik simge”lerden biri olarak kabul etmiştir.⁴²

Bu rivayetin çevirisinde Ballı ise, “Başını ve yüzünü kandan yıkıyor ve temizliyordu. Molla-i Nehruc? Hace Fahreddin’i istedi.”⁴³ diyor. Burada Ballı’nın “Molla” olarak okuduğu ve Kasimov’un okumadığı “مله” kelimesi, kumaş parçası demektir. Biz bunu havlu olarak çevirdik. Neticede elini yüzünü kandan yıkamış ve kurulanmak için bir şey istemiştir. Nüshalarda birbirinden farklı yazılan “مدح” kelimesi ise muhtemelen kumaşın özelliğiyle ilgili bir sıfattır.

چگونه واتن خنان که انتظار مردم خویشن هکشنه و بس و چون بخنان بیرسند هج .
 (Nevmnâme, vr. 334b) “تگرانی و تعلق بآن جهان ندارند.

“Onlara kendileri arasından bekleyip durdukları kişinin işte onlara ulaştığını, (artık) hiç beklememelerini ve o dünyayla alakaları olmamasını, nasıl söylesem.”

Bu rivayette gösterdiğimiz kısım, her ne kadar Gurgan lehçesiyle yazılmış olsa da çevirilerdeki sorun standart Farsça eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Burada geçen انتظار... هکشنه tabirinin standart Farsçada انتظار می کشد kelimesinde olduğu gibi “bekliyor” anlamına geldiği göz ardı edilerek, keşed kelimesi koşed olarak okunmuş ve Kasimov tarafından “beklemek... öldürdü” şeklinde tercüme edilmiştir: “Onlara **dedim** ki beklemek adamlarını **öldürdü.**”⁴⁴ Tabii buradaki چگونه واتن (nasıl söylesem) ibaresinden de sadece واتن alınmış ve “dedim” olarak çevrilmiştir.

h. بخواو دین در ولایت خوارزم که در استراباد بر تَلار نشستہ بودم و مکتوبی آنجا نهادہ .
 بود برداشتم و باز کردم مکتوب دو پاره بو غالب ظنّ چنین است و گرداگرد مکتوب بسرخی بسیار نوشته بود و مکتوب بود آن مکتوب که پادشاه او بیس پیش امیر ولی نوشته بود که بعد از حکایت چند

⁴¹ “[Il] s’est lavé la tête et le visage avec du sang pour les rendre purs puis [il a] demandé [deux mots illisibles].” Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves ‘de Fadlullah...”, s. 280.

⁴² Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves ‘de Fadlullah...”, s. 264.

⁴³ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 15.

⁴⁴ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves ‘de Fadlullah...”, s. 281.

بعرى به اسم الله الرحمن الرحيم اعلم انى رأيت الله و احد عشر وجوداً و نفساً شريفاً و من دوازدهم
بىشان بودم چنانكه با ولى چهارده بوده باشد. (Nevmnâme, vr. 336a)

“Harezm’de rüyada gördüm ki Esterâbâd’da sofada oturmuştum; oraya bir mektup konulmuştu, aldım ve açtım. Mektup iki parça idi, **bana öyle geldi**, mektubun kenarlarında kırmızı mürekkeple yazılmış bir çok yazı vardı. Birkaç hikayeden sonra Arapça; Bismillahi’r-rahmâni’r-rahîm bil ki **ben Allah’ı, on bir şerefli kişiyi ve on ikinci olarak kendimi gördüm, (Emir) Veli ile on dört idi.**”

Bu rivayetin sonunu Ballı, “Muhakkak ki ben Allah’ı 11 vücut ve şerefli nefis olarak gördüm. Ben onların on ikincisi idim. Öyleyse Veli ile on dört oluyor.” şeklinde çevirmiştir. Buradaki gariplik çeviriden kaynaklanıyor, doğrusu “Bismillahi’r-rahmâni’r-rahîm bil ki **ben Allah’ı, on bir şerefli kişiyi ve on ikinci olarak kendimi gördüm, (Emir) Veli ile on dört idi.**”⁴⁵ şeklindedir.

Rivayette geçen “telâr” asma tavan şeklinde yerden yükseltilmiş oda veya yatak yeridir. Ballı bunu özel isim olarak almış, Kasimov ise taht olarak çevirmiştir ki “Esterabad’da tahtta oturmuşum”⁴⁶ Farsça sözlüklerde “telâr” karşılığı olarak verilen “taht”ı, Türkçe sultanın oturduğu “taht” anlamında almak yanlış olsa gerek. “Telar”, Gilan ve Taberistan bölgesinde evlerdeki meşhur bir yapıdır, Taberistan’da buna nefâr denilir.

Diğer taraftan bu rüyada, Kasimov: “gâlib zann”ı “en azından bu en iyi fikirdi” şeklinde çeviriyor. Gâlib zann, ağır basan düşünce, zan... demektir. Kelimenin yaygın kullanımı zann-ı gâlib’dir ancak Kasimov’un yaptığı gâlib-i zan izafeti yanlıştır.⁴⁷

i. دامغانده دين كه در باب خوشتن شهر فكر هكین كه چهارده دروازه داشته بو شهر. و بر هر دروازه ای عمارتی بو كه مسافر كه آسا بهر مذهب كه بو آ كو یراسه و خو رعایت بكرند مگر سه روز. برای آ كه هر كه بخوین شهر همیاسه خوین مهماتیه.

Bu rivayette bir dizi okuma hatalarıyla birlikte standart Farsça problemleri de vardır. Cümle cümle gidelim:

⁴⁵ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 20.

⁴⁶ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves ‘de Fadlullah...”, s. 286.

⁴⁷ “au moins c’est la meilleure idée (ghâlib-i zann)” *Idem.*

“Damgan’da (rüyamda) kendi **şehrini** gördüm. **Şehrini on dört kapısının** olduğunu düşünüyordum; on dört kapısı vardı ve her kapıda bir imaret vardı.” diyecekken Kasimov, buradaki “şehir” yani şehir kelimesini Arapça olarak düşündüğü için “Damgan’da **aylar** konusunda düşündüğümü gördüm, **on dört on ikiyi içermektedir**. Her kapının arkasında bir saray vardı.”⁴⁸ demiştir.

Devamında ise Gurgan lehçesinde **مسافر که آسا بهر مذهب که بو ا کو یراسه و** مسافر که آنجا بر آید به هر مذهب که باشد او را رعایت بکنند مگر (**خو رعایت بکنند مگر** سه روز. مسافر که آنجا بر آید به هر مذهب که باشد او را رعایت بکنند مگر (سه روز) yani “hangi mezhepten olursa olsun oraya misafir geldiğinde, üç gün, **ona riayet ederler**, onunla ilgilenirler” iken bunu, muhtemelen riayeti, ibadet okuduğundan “her mezhepten yolcu orada **durabilir** ve **ibadetlerini yapabilir**.”⁴⁹ olarak çevirmiştir.

Bir sonraki cümlede ise standart Farsçadan kaynaklı başka bir sorun yaşamıştır... Öncelikle belirtelim, Kasimov, “**مهمانیه**” kelimesini “**مصانیه**” olarak translitere etmiş ve doğal olarak çevirisini boş bırakmıştır. İkinci olarak Gurgan lehçesinde **خوین** kelimesi ismin önüne gelir ve Türkçedeki “onun” anlamındadır. **خوین شهر خوین مهمانیه** gibi...

Dolayısıyla son cümleyi, “**هر که بخوین شهر همیاسه خوین مهمانیه**” (her kim **onun şehrine** gelir, onun **misafiridir**) şeklinde bir şart cümlesi kalıbında çevirmek yerine birleşik cümle şeklinde çevirmiştir: “Sadece üç gün çünkü oraya gelen herkes (**مصانیه**)’dir.”⁵⁰

“و سیم ا که هنکو که تین دست ثابت بو یعنی ا گشاده بو ببخش.” (Nevmnâme, vr. 338a)

Bir padişahın oğluna verdiği nasihatlerin üçüncüsünü içeren bu cümlede “Üçüncüsü odur ki elinin açık olması gerekir yani bolca bağışla” diyor. Kasimov ise bunu “(Elinin açık olması gerekir) bağışları kabul etmek için” şeklinde tam tersi bir anlama gelecek şekilde çeviriyor.⁵¹

⁴⁸ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves ‘de Fadlullah...”, s. 293.

⁴⁹ “où les voyageurs de toutes les confessions (madhhab) pouvaient s’arrêter et accomplir leurs rites.” *idem*.

⁵⁰ “Seulement trois jours parce que tout ce que était à lui vient son [un mon illisible].” *idem*.

⁵¹ “[il faut qu’elle soit ouverte] pour recevoir les dons.” Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves ‘de Fadlullah...”, s. 294.

k. “دین که شمشیر دیو کش جمشید...” (*Nevmnâme*, vr. 338b)

“(Rüyamda) gördüm ki Cemşid’in dev/cin öldüren kılıcı...” Buradaki “şemşîr-i dîv-koş-i Cemşid” ibaresini Kasimov “Cemşid’in kılıcı çekilmişti”⁵² olarak Ballı da “Cemşid’i kılıcını çekmiş...”⁵³ şeklinde çevirmişlerdir.

l. “دین که عمرن کاغد آوی بند ورق طیر بی آسیبی و نام عمر نزدیک طرف راست نوشته” (*Nevmnâme*, vr. 337b)

“Ömer’in kağıdını (mektubunu) getirmişlerdi, varak-ı tayr idi, beyazdı...”

Buradaki “varak-ı tayr” Şam cinsi, çok ince bir kağıt çeşididir. Hafifliğinden dolayı muhabere kuşlarının ayaklarına bağlandığından bu isimle anılır. Durum böyle iken Kasimov bu ibareyi “bu kağıt kuştı”⁵⁴ diye, Ballı ise “طیر”ı muhtemelen “طاهر” olarak yorumlayarak “bu kağıt çok temiz ve beyaz idi”⁵⁵ şeklinde çevirmiştir.

Aslında bunlar Farsça probleminden çok bilgi eksikliği ile ilgilidir. Bilgi eksikliğinden kaynaklı hatalar bağlamında birkaç örnek verelim...

m. “در ماه جمادی الآخر در جزیره بخواب دین در باب تقاطع و میزان” (*Nevmnâme*, vr. 334 a)

“C. Âhir ayında, adada tekâtu’ ve mizan hakkında rüya gördüm.”

Öncelikle “میزان”ın Ballı’nın dediği gibi “ikizler burcu”⁵⁶ değil, “terazi burcu” olduğunu belirtelim. Tekatu’ da Kasimov’un dediği gibi (séparation réciproque) yani “karşılıklı ayrılma”⁵⁷ değil, “intersection” yani kesişmedir. Bazen bu bilgi eksiklikleri en temel dini konularda bile ortaya çıkabiliyor örneğin;

n. “و قضاء نماز که در مدّة عنر از خنان ساقطی ادا کین واجب نی” (*Mahrebnâme*, vr. 31b)

⁵² “j’ai vu que l’épée de Jamshîd était tirée” Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 296.

⁵³ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 28.

⁵⁴ Hatta dipnotunda Hühüd’le ilişkilendirmiştir. Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 292.

⁵⁵ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 25.

⁵⁶ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 14.

⁵⁷ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 279.

“Özürülü iken onlardan düşmüş olan namazı kaza etmeleri vacip değildir.”

Huart burada bahsi geçen hayız gören kadınlardan bu süreçte namaz yükümlülüğünün kalkmasını yani sakıt olmasını konuyu bilmediğinden çok farklı yorumlamıştır: “Onların, özürülü hâllerinde **değeri olmayan namazı** kılmaları kaçınılmaz/vacip değildir.”⁵⁸

Bu bilgi yanlışlıkları ile ilgili örneklerin bir diğeri de “huruç” yani ayaklanma kelimesinde karşımıza çıkıyor.

... من خو هی پرسى و خو خوشتن مقام هی خواستى که بمن هادو و از وهم .
مدعیان خویشتن و من هیخواستن که خو خویشتن مقام بمن دهد و من درو کو دعوت بکران یعنی
...خروج و خو منه هدی... (Nevmnâme, vr. 337a)

“Ben ona soruyordum ve makamını bana vermek istiyordu ve kendisinin ve benim **müddeilerimizin vehminden**... Bana, orada davette bulunayım yani **huruç** edeyim diye kendi makamını vermek istiyordu ve bana (makamını) verdi.”

Kasimov buradaki “hurûç” kelimesini, “mahreç” seslerin çıkışı olarak tercüme ediyor.⁵⁹ Oysa kontekste “davet etmek” de geçtiğine göre buradaki hurucun, kalkışma olduğu gayet açıktır.

Bu rivayette başta görülen “مدعیان” kelimesine bakalım. Davada, iddiada bulunanlar anlamındaki bu kelime, haklılık ve büyüklük iddiasında bulunanlar için kullanılır. Kasimov bunu, “مر عیان” olarak okuduğu için çevirisinde de “aydınlık derecesi” (degré de clarté) demiştir.

Ballı ise buradaki بمن (bana) kelimesini يمن (Yemen) okuduğu için, “Makamını bana vermek istiyordu” demek yerine “Bana Yemenliler hakkında bir şeyler soruyordu” şeklinde çevirmiştir. Daha geniş bakacak olursak بمن هادو و مدعیان ibaresini يمنها دوازدهم مدعیان şeklinde okumuştur. İlginç bir şekilde kelimeleri bölüp yapııştırarak, “yemenliler” kelimesini elde etmiş, و از وهم مدعیان (ve müddeilerin vehminden) ibaresini de دوازدهم مدعیان okuyup “on iki tane dai (havari)” şekline sokmuştur.

⁵⁸ “et il n'est pas indispensable qu'elles accomplissent la prière, **qui est sans valeur** pendant leurs moments d'excuse [légale].” Clement Huart, *a.g.e.*, s. 58.

⁵⁹ “c'est-à-dire une articulation [de sons] (khurūj).” Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 291.

Son olarak, من درو کو دعوت بکران (Ben orada davette bulunayım) ibaresinde درو کو yani Gurgan lehçesinde “orada” demek olan ibareyi Ballı “Bakü” olarak çevirip, “Ben onu huruç için Bakü’ye davet ettim” demiştir.⁶⁰

Elbette yazmaları okurken bu şekilde yapılan okuma yanlışlıklarının sayısı oldukça kabardır. Gurgan lehçesiyle ilgili olanlarla sınırlayarak okuma hatalarından öğretici bazı örnekleri ayrı bir başlık altında toplayabiliriz.

IV. Nüsha Okuma Hataları

a. “در خواست کین در باغچه که وقتی که من بنای ایکو و نما برحمت و هر چه من کامان ”دین (Nevmnâme, vr. 336a)

“Bahçede talep ettim ki bana **burada rahmetiyle bir bina gösterdi** ve her şeyi göreceğim.”

Kasimov’un transliterasyonu ve çevirisi ise şöyledir:

در خواست کین در باغچه که وقتی که من نیان اکو و ا غابر جمه و هر چه من کامان ”دین.

“Bahçede bir dilekçe arz ediyordum **yokluğumda [ne olup bittiğini öğrenmek isteğiyle?]. [Olaylar, gözümün önünde] kuyunun [üzeyinde göründü. Görmek] istediğim her şeyi gördüm.**”⁶¹

Kasimov buradaki “بنای ایکو” yu “نیان” olarak okuyup “yokluğumda” diye (aslında bu kelime olmadım demektir) çevirmiş, “و نما برحمت”i de (rahmetiyle gösterdi demektir) “غابر جمه” şeklinde okumuş ve “kuyu” olarak çevirmiştir.

b. “من واتی در خواو که چندان مسلمان و محمّدی گرد بکران که ازن بو” (Nevmnâme, vr. 337b)

“Ben rüyada, gerçi Müslüman ve Muhammedîler (bu davetinden) önerler ve **böyle de** olur dedim.”

Rivayetin öncesi biraz uzun olduğu için buraya almadık ancak bu bölümle ilgili olarak bold ile gösterdiğimiz “böyle” anlamına gelen “ازن” kelimesini, “از ره” şeklinde okuyan Kasimov, bu ibareyi “yol için” olarak

⁶⁰ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 24 ve Farsça transliterasyonu için s. 37.

⁶¹ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 287 ve Farsça transliterasyonu s. 272.

çevirmiştir. Ayrıca kendinden eklediği kelimelerle ibareyi “Muhammed dahil bazı Müslümanlara doğru yolu göstermek” şekline sokmuştur. Onun bu cümleyi nasıl transkribe ettiğini ve çevirdiğini görelim:

“جندان مسلمان و محمدی کرد بکران که از ره بو”

“(Sakalları daha çıkmamış Hristiyan genç) rüyada, **kendini Muhammed dahil bazı Müslümanlara gösterdiğini söyledi; (onlara doğru) yolu** (göstermek) için.”⁶²

c. “استغناء تمام از مذاکره عرفان حَقّانی از نفوس ظهور کره” (*Mahremnâme*, vr. 26b)

“Hakkanî irfanı **müzakere** etmeden tam anlamıyla uzak durma hâli bazı kişilerde görülüyor/ortaya çıkıyor.”

Huart, buradaki müzakere kelimesini “ملاکن” okuduğu için ibareyi şöyle tercüme etmiştir:

“**Meleklerin** sahip olduğu ve ruhlarda zuhur eden irfandan tamamen istiğna edebilmek...”⁶³ Elbette böyle tercüme etmesi için de kelimenin ملائکن şeklinde yazılmış olması gerekirdi ancak bu da ayrı bir meseledir.

d. “گرد آهین همهء ستاره” (*Nevmnâme*, vr. 336a)

“Bütün yıldızların toplanması.”

Ballı buradaki آهین (Farsçada گرد آمدن yani toplanmak) kelimesindeki آهین kelimesini آیین olarak okumuş gibi duruyor. Nitekim şöyle çeviriyor bu cümleyi: “Bütün yıldızların **ayin ederek** dolaşması”...⁶⁴ İlginçtir, آهین kelimesini آیین (ayin) olarak okuma sık karşılaşılan hatalardan biridir. Örneğin *Mahremnâme*'ye ait şu cümlede de benzer hata yapılmıştır:

e. “طریق وا آهین انبیا از میان بدر شو” (*Mahremnâme*, vr. 26a)

⁶² “Il a dit dans le rêve qu'il se montrait à certains musulmans, y compris Muhammad, pour [leur montrer la bonne] voie (? ki az rah bāshad).” Burada Kasimov “il” zamiriyle sakalları bitmemiş genç Hristiyan gençten bahsediyor. Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 291 ve Farsça transliterasyonu s. 274.

⁶³ Clement Huart, *a.g.e.*, s. 51 ve Farsça transliterasyonu, s. 31.

⁶⁴ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 20.

“Peygamberlerin **tekrar gelmesinin yolu** ortadan kalkmıştır.”

Huart “**طریق وا آهین**”i “**yol ve adet**” olarak çevirmiş ve “**بدر**”i muhtemelen “**برد**” diye okumuş olacak ki bunu da “reddedilmiştir” şeklinde çevirmiştir.⁶⁵

Kasimov da aynı minval üzere cümleyi şöyle çevirmiştir: “Peygamberler tarafından ihdas edilen **yol ve ritüeller reddedilecektir**”⁶⁶

f. چون مدعی ولدی از اولاد آدم ابو که خلیفهء زمانی و منصب خلافت او بنص صریح از وصی منصوص یا عن وصی الوصی و هلم جزاً ثابت نبو چون وصایت بعضی که در پردهء غیب بی و بو. (*Mahremnâme*, vr. 49b-50a)

“Adem’in evlatlarından biri olduğunu iddia eden kişi odur ki, zamanın halifesidir ve onun hilafet makamı açık bir nass ile vasiy olandan veya vasiyyin vasisinden veya **başka birinden** olması **sabit değildir** çünkü bazısının vesayeti gayb perdesi altındadır.”

Huart buradaki **هلم جزاً** (diğerleri) kelimesini niçin anlamına gelen **چرا** şeklinde okuduğu için çevirisinin sonunu: “Bazılarının vasîsi gayb perdesinde olduğunda niçin hak olduğu kabul edilmesin”⁶⁷ şeklinde çevirmiştir.

Bu tarz hataların listesi oldukça uzundur ve her bir çeviri için ayrı bir *errata* hazırlamak gerekir. Bu nedenle burada noktayıp Gurgan lehçesinden kaynaklı problemlere bakalım.

V. Gurgan Lehçesinden Kaynaklı Hatalar

a. “خواو دین که تصوّر هیکی خیمهء از اورشیم هفت رنگ بچه عظمت و ستونهای خو.” (*Nevmnâme*, vr. 234b)

“Rüyada gördüm ki yedi renkli **ipekten** azametli bir çadır **tasavvur ediyordum**. Direklerini develer **çekemezdi**. Ve orada oturdum.”

Kasimov ise bunu şöyle çeviriyor: “Çadırın **melekî tasavvuru**, büyüklüğü nedeniyle benim **sakalımı** yedi renge boyadı. Sütunları o kadar

⁶⁵ Clement Huart, *a.g.e*, s. 51.

⁶⁶ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 233.

⁶⁷ “**pourquoi ne serait-il pas admis qu'il y a droit**, lorsque la curatelle de certains a été et est placée sous le voile du mystère?” Clement Huart, *a.g.e*, s. 84.

büyüktü ki develer (aralarından) **geçemiyordu**. İşte orada ben yazmak için (oturmuştum).”⁶⁸ Bu çevirinin problemleri üzerinde duralım...

Bu rivayette geçen “هکی” (هیکی şeklinde de yazılır) yardımcı fiili “yapıyordum, ediyordum” anlamında “کین” masdarının hikaye geçmiş zaman kipidir. Gurgan lehçesinde “هی” ön ekinin kullanımı standart Farsçadaki “می”nin kullanımı gibidir. Dolayısıyla “تصوّر هیکی”, “tasavvur ediyordum” anlamına gelir. Bu kelime Kasimov’un okuduğu nüshada “ملکی” olarak yazılmıştır. Bunun neticesinde Kasimov, ibareyi “tasavvur-i melekî” olarak okumuş bu nedenle de ortaya “Çadırın melekî tasavvuru” gibi garip bir tamlama çıkmıştır hatta çevirmen bunu, hiçbir karine yokken, soru işaretiyle birlikte Hz. Musa’nın Hayme-i Mîâd’ı ile ilişkilendirmeyi teklif etmiştir.

Buradaki “اورشیم” kelimesi ise Gurgan lehçesinde (ibrişim yani ipek) anlamındadır. Kasimov bunu da “اوریشم” yani “o sakalımı” şeklinde okuduğu için “اورشیم هفت رنگ” yani “yedi renkli ipek çadır” şeklinde olması gereken ibareyi “çadırın melekî tasavvuru benim sakalımı yedi renge boyadı” şeklinde çevirmiştir.

Rivayetteki “نشیه کشان”, “çekemezler” anlamına gelir. Kasimov bunu “geçemiyordu” olarak çevirmiştir. Son olarak, “دره کو نیشنن” ise “orada oturdum” demektir. Kasimov ise “نیشنن” (Standart Farsçada نشستم) fiilini “نوشتم” olarak almış ve “yazmak için” diye çevirmiştir.

b. در خواو دین که احساس کین که در وقت ظهور کینه چون تفسیر وادی آسه و چون علم “بمن یراسه.” (Nevmnâme, vr. 334b)

“Rüyada gördüm; **zuhur etme vaktinde** (olduğumu) hissettim. Çünkü tefsir **ortaya çıkıyor** ve ilim bana **geliyor**.”

Çevirmenlerimiz ise bunu şöyle çevirmişler:

Ballı: “Konular tefsir edilip **anlaşılmaya başlayınca ‘kin’in’?** ortaya çıkma vakti de gelecek. Zira ilim beni **anlamaya başlayacak**”⁶⁹

Kasimov: “Zuhur vaktinde tefsirin **nasıl verildiğini** ve ilmin bana **nasıl ineceğini** kavradım”⁷⁰

⁶⁸ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 280.

⁶⁹ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 16.

⁷⁰ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 280.

Bu rivayeteki özellikle “کینه” ve “وادی آسه” kelimelerinin araştırmacıların kafasını karıştırdığı görülüyor. Gurgan lehçesinde کین kelimesi Farsçadaki کردن gibi çok yaygın kullanılan “yapmak, etmek” anlamındaki yardımcı fiildir. Gurgan lehçesinde fetha veya he harfi (bazen de ye harfi) standart Farsçadaki است yani “-dır, -dir” anlamındadır. Dolayısıyla bu örnekteki: در وقت ظهور کینه ibaresi, kelime kelime çevirecek olursak در وقت ظهور کردن است (Zuhur etme vaktindedir) anlamına gelir. Kasimov buradaki “کینه” kelimesini Gurgan lehçesindeki “nasıl” anlamına gelen “کامن” kelimesiyle karıştırmış gibi duruyor. Ballı ise bunu Türkçedeki gibi “kin” şeklinde düşünmüştür.

Diğer taraftan, ibaredeki “وادی آسه”, “ortaya çıkar” anlamındadır. “آسه”nin geçmiş, geniş ve istek kiplerinde anlam kaymalarına uğradığı da metinlerde görülmektedir. Dolayısıyla “چون تفسیر وادی آسه” ibaresi “Çünkü tefsir ortaya çıkar” anlamında iken Ballı bunu, “Konular tefsir edilip anlaşılmaya başlayınca”; Kasimov da “tefsirin nasıl verildiğini...” şeklinde çevirmiştir. Anlaşılan o ki Kasimov “وادی” yani “ortaya” kelimesini “دادی” (verdi) olarak okumuş ve buna pasif anlam yükleyerek çevirmiştir.

Son olarak بیر آسه de “geliyor” demektir ve “anlamaya başlayacak” veya “inecek” anlamları yoktur.

c. دین که بر پشته دو کوله خاتمه بی و در آوه دبسته بین که مجد الدین چون واکى و چون “.”
(*Nevmnâme*, vr. 334b) “در آن واژ بسته سید تاج الدین.

“Rüyada gördüm; İki tepe sırtında bir ev vardı, kapısı kapalı idi, Mecdüddin açtığında Seyyid Taceddin kapısını tekrar kapatıyordu.”

Bu rivayetin çevirisinde Ballı’nın “iki tepenin arkasındaki bir ev” cümlesini “küçük bir tepe üzerinde iki ev vardı” şeklinde çevirmesinden bahsetmeyeceğiz. Bu rivayette Gurgan lehçesindeki واژ yani باز (açık, tekrar) anlamına gelen kelime üzerinde duracağız. Rivayette “Mecdüddin açtığında, Seyyid Taceddin “در آن واژ بسته” (onun kapısını tekrar kapatmış/kapatıyordu)” deniyor.

Ballı “در آن” yani “kapısını” kelimesini “orada” olarak çevirmiş bunun üzerine واژ بسته yi de “gördüm” diyerek çevirisini bitirmiştir. “واژ بسته”nin böyle bir anlamı yoktur. Eğer metinde در آن واژ بسته denseydi, “açık olan o kapıyı kapattı” da diyebilirdik. Ancak mevcut durumda bu da mümkün değildir. Ballı’nın çevirisi tam olarak şöyledir: “Küçük bir tepe üzerinde de iki ev

gördüm. Onların kapıları kapalı idi. Meceddedin o kapalı kapılardan birisini **açtığında orada Seyyid Taceddin'i gördüm.**"⁷¹

d. بسم الله الرحمن الرحيم در خواب دین در روز در باکویه که خاتمه خدا در رودبار "d. استارباد دره کو حمام حمامیان بی بو و من در اندرون آ خانه ایستاده بودم و بغایت در گرمی می گفتم با مردم که من آوردم که چرا هفت بار برین خانه طواف می باید و من آوردم برای شما که چرا دیم باین خانه دکن هفده رکعت نماز هنکو گذاردن و بغایت گرما و جمیع کلاپشت دار و نیزه و صف راست کین .بغایت گرمی." (Nevmnâme, vr. 335a)

"Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm, **gündüz Bakü'de** rüyada gördüm ki; Allah'ın evi Esterabad nehrinde... Orada hamamcılarının hamamı varmış ve ben o evin içinde durmuştum, o sıcaklıkta insanlara diyordum ki: Ben bildirdim bu evin çevresini niçin yedi kez dönmek gerektiğini ve ben size bildirdim niçin **yüzü bu eve çevirip on yedi rekat namaz kılmak gerektiğini. Aşırı sıcaklık ve herkes yün elbiseli**, mızraklı ve düzgün saf tutmuş idi çok hararetle/aşkla."

Fazlullah "در خواب دیدم در روز در باکویه" (Gündüz, Bakü'de rüyamda gördüm) diye başlıyor rüyasını anlatmaya ancak Kasimov "Bir gece Bakü'de..."⁷², Ballı da "Bakü'de olduğum günlerde..." diye çeviriyor.

Ballı'nın "Bu evin etrafını niçin yedi kez tavaf ettiğinizi... Bu evin içinde niçin 17 rekat namaz kıldığınızı sizin için ben ortaya çıkardım" cümlesine bakalım. Gerçekte metinde "tavaf ettiğinizi veya namaz kıldığınızı" denmiyor, bunun yerine "چرا دیم باین خانه دکن...نماز" "هنکو گذاردن" (tavaf etmek gerektiğini, niçin yüzü bu eve çevirip...namaz kılmak gerektiğini) deniyor.

Son olarak, "و بغایت گرما و جمیع کلاپشت دار" (**Aşırı -bir- sıcaklık ve herkes yün elbiseli**) ibaresindeki گرما kelimesini bölen Ballı bunu "ما و جمیع" yani "**Biz ve herkes** kulapoşt (bele kadar olan yünden giysi) giymiştik" diye çevirmiştir.⁷³

e. در خواب دین در جزیره که آفتاب از مغرب ور آهی بی و هزانین که علامت قیامت و "e. ایمان کسی سود نکامه داشتن و دره شب خوشتنه دین بعجب وضع رو بطرف کین و شون و جمعی رو بآنکس کین و دره کو نیو. و کیا آ کو حاضر بن و هیتن واتی که سید شمس الدین هیخوازه که واز آورد "بکره و در حال که آفتاب از طرف مغرب ور آهی بی..." (Nevmnâme, vr. 335b)

⁷¹ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 16.

⁷² Orkhan Mir-Kasimov, "Le 'Journal des Rêves' de Fadlullah...", s. 282.

⁷³ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 18.

“**Adada, rüyada gördüm ki güneş batıdan gelmişti.** (Bunun) kıyamet alameti olduğunu ve kimseye (bu andan itibaren) imanın bir faydası olmayacağını biliyordum. O gece kendimi acayip bir vaziyette gördüm; yüzümü bir tarafa döndüm, gittim. Herkes yüzünü orada olmayan bir kişiye dönmüştü. Kiyâ orada hazır idi. **Birisi Seyyid Şemseddin’in**, güneşin batıdan geldiği bu durumda, **(güneşi) geri getirmek/döndürmek istediğini söyledi...**”

Ballı bu rüyanın ilk cümlesini “Cezire’de rüyada güneş batarken kendimi bir yolda gördüm.” diye çevirmiştir. Bu cümledeki “أفتاب از مغرب ور” ibaresine bakacak olursak, burada geçen “ور آهی بی”, standart Farsçadaki “بر آمده بود”a karşılık gelir ve “gelmişti” demektir. Ballı buradaki fiili “و راهی بی” şeklinde okumuş olacak ki “güneş batarken kendimi bir yolda gördüm” diye çevirmiştir.⁷⁴ Doğrusu; “Rüyada gördüm ki güneş batıdan gelmişti”dir.

Ballı aynı hatayı rüyanın sonunda da yapmıştır: “Bu esnada güneş batmak üzere idi. Yolda ben şu beyti okuyordum.” Burada da aynı şekilde Ballı’nın “ور آهی بی” ibaresini “در راهی” şeklinde okumuş olduğu görülüyor.

Kasimov’un da “Biri Seyyid Şemseddin’in özür dilemek istediğini söyledi”⁷⁵ şeklinde çevirdiği cümlede geçen “واز آورد بکره” fiilinin, standart Farsçada karşılığı “باز آورد”dir, anlamı “geri getirme”dir, “özür dilemek değil”. Ballı bunu, “Seyyid Şemseddin sizi çağırmak istiyor”⁷⁶ şeklinde çevirmiştir ki muhtemelen nüshalardan iki tanesinde kelime “واز آورد بکره” şeklinde yazıldığı için “واز آورد” kelimesini (...باز demektir) âvâz okumuştur. Ancak “واز آورد”in bile “çağırmak” gibi bir anlamı yoktur, zaten konunun siyak ve sibakıyla da uyuşmamaktadır.

f. در هزارگیری بودم در خواو هواتن در باب خدا که تو ظلم نکری و ظالم و جبر کننده نیا. “*Nevmnâme*, vr. 335b) (و مانند آ یعنی بی مثل و بی شریکا.

“Hezargeri’de idim ve rüyamda Allah bâbında (hakkında/kapısında) söylüyordum: ‘**Sen zulüm etmezsin, zalim ve cebr edici değilsin.**’ Ve bunun gibi (sözler), yani ‘**mislin yoktur ve ortağın yoktur**’.”

⁷⁴ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 19.

⁷⁵ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 284.

⁷⁶ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 19.

Gurgan lehçesi kurallarına “ظلم نكرى”, “تيا”, “بى شريكا”, 2. tekil şahıs çekimli kelimelerdir ve anlamları sırasıyla “zulm etmezsin”, “değilsin” ve “bî-şerîksin (ortağın yoktur)” şeklindedir.

Kasimov ve Ballı, buradaki 2. tekil şahıs çekimini gözardı etmişlerdir. Ballı çevirisinde “Sen zulüm yapma, Allah zalim değildir ve cebr etmez. Allah tektir, ortağı yoktur”⁷⁷ demiştir. Kasimov da bu son kelimeyi yani “بى شريكا”yı “bî-şerîkan” diye okumuş ve “ortaksız” diye çevirmiştir.⁷⁸ Oysa ismin sonuna gelen “ا”, “هستى” anlamındadır. Örneğin “تو قائل هستى”, “تو قائل” sen kailsin demektir.⁷⁹

بر طرف دست راست من اشتا که بروم هیشی تا ازو کو وا گردی و علی بتخت “g. “بزرگواری ور آری” (*Nevmnâme*, vr. 338a)

“Sağ tarafımda **dikilmiş** ki Rum’a **gidiyordu** oradan **geri döndü** ve Ali’yi büyük bir tahta **çıkardı**.”

Burada geçen “اشتا، هیشی، وا گردی، ور آری” fiillerinin anlamları sırasıyla: “dikilmiş, gidiyordu, geri döndü ve (üzerine) çıkardı”dır. Dolayısıyla bu cümlenin anlamı: “sağ tarafımda dikilmiş ki Rum’a gidiyordu oradan geri döndü ve Ali’yi büyük bir tahta çıkardı” şeklinde olmalıdır. Ballı cümlede geçen bazı fiilleri (ور آری ve وا گردی) kullanmamış ve zaman kiplerinde de keyfi bir tutum takınmıştır. Ballı’nın çevirisi şöyledir: “Benim sağ tarafımda **dikil**. Ben yürüdüğümde sen de benimle birlikte yürü ki Ali büyüklük tahtında daha da **yücelsin**.”

در شب چهارشنبه نهم ماه شوال سنه سنّة و ثمانین و سبعمانه دین که ناگاه بلب جوی که “h. “در باغ هشو آهین آو بغلبه و احساس جیحون یا دریا کین.” (*Nevmnâme*, vr. 338b)

“9 Şevval 796 Çarşamba gecesini (rüyamda) gördüm ansızın bağda akan suyun başına geldim. O su (ırmağın su) galebe ile akıyordu/su o kadar çok geldi ki Ceyhun veya bir deniz gibi hissettim.”

Nisbeten uzun bir rivayetin bu ilk bölümünün çevirisinde Ballı şöyle yazıyor: “...kendimi ansızın bir bahçede bir derenin kenarında yürüyorken gördüm. Derenin suyu gayet bol idi. Ceyhun nehri sanki denize galip gelmiş gibi

⁷⁷ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 19.

⁷⁸ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 285.

⁷⁹ Bu kullanımındaki örnekler için bkz. *Câvidânnâme-i Kebîr*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri, Farsça, no. 1046, vr. 245b.

hissettim.”⁸⁰ Bu rüyada geçen “هشو” Ballı’nın çevirdiği gibi “yürüyen” değil şimdiki zamanda “gidiyor/akan” anlamındadır, ayrıca giden Fazlullah değil sudur, devamında da Ceyhun nehri denize galip gelmiyor, “su o kadar çok geldi ki Ceyhun veya bir deniz gibi hissettim” diyor.

Devamında şu cümle var: “و متوهم بين برای هلاکیت عیال و فرزندان و فرزندان و فرزندان. از طرف خانهء بهادر در بالای تودان. Bunu Kasimov, “Aile?, çocuklar ve Bahadır”ın evinin tarafındaki çocukların dut ağaçlarının üzerinde helak olmalarından korkuyordum.”⁸¹ şeklinde çevirmiş. Ancak, çocuklardan sonraki “atıf vav”ı iki cümleyi bir birine bağlamaktadır. Dolayısıyla bu kısmın önerdiğimiz çevirisi: “Aile ve çocukların öldüğü konusunda vehme kapıldım. Ve çocuklar Bahadır’ın evi tarafında dut ağaçlarının üzerindeydi” şeklindedir.

Rivayetin ilerleyen kısımlarında Fazlullah anlatıya şöyle devam ediyor:

خواجه بایزید دین که هواتی که امیر وقت ترخمی یا وقت مرحمتی چون خو آن باتی من زانین که جهان خراب بیی و آن خرابی از غضب خوی که علی. همین که خو واتی که وقت ترخمی یا مرحمتی مننه پنداران که آواز کی با خواستن که من آ کو حاضر بیان بالای آ جویهای سیاه بین اشتا بی (Nevmnâme, vr. 338b) من آ کو بیالا وشون.

“Hace Bayezid’i gördüm, şöyle diyordu: ‘Emir! Terahhum vakti midir yorsa merhamet vakti midir?’ O bunu söyleyince dünyanın harap olduğunu ve bunun onun yani Ali’nin gazabından olduğunu bildim. O (Hace Bayezid) ‘terahhum vakti midir yorsa merhamet mi’ dediğinde (Ali’nin) bana seslendiğini ve benim yanına gitmemi istediğini zannettim. O kara nehirlerin üzerinde ayakta durmuş idi ben oraya, yukarıya gittim.”

Bu kısmın çevirisinde Kasimov ve Ballı, cümlede “bu” kelimesi geçmediği hâlde özne olarak alıp “emir”i tamlamaya dahil etmişlerdir yani Kasimov: “**bu** terahhum veya merhamet zamanın emiridir.”⁸² derken Ballı da “**Bu**, vaktin emirinin affetmesi midir yahut vaktin mi merhametidir.”⁸³ şeklinde çevirmiştir. Oysa buradaki Emir, hitap kelimesidir ve cümle de soru cümlesidir. Zaten rüyanın devamında da aynı cümleye atıf yapıyor. Burada Ballı, “nehirin üzerindeki ağaçlara çıkmamı istedi” şeklinde çeviriyor ancak

⁸⁰ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 28.

⁸¹ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 295.

⁸² Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 296.

⁸³ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 28.

muhtemelen “بین” (olmak, idi) kelimesinin “ağaç” olduğunu düşünmüş olacak... Kasimov’un ise aynı sayfada, اشنا بی (ayakta durmuş idi) kelimesini آشنا بی şeklinde yorumladığı anlaşılıyor zira bunu “bir dostu gördüm” şeklinde çeviriyor.

Rivayetin sonuna bakalım:

منیا که خطاب کی در سخن در گمان گیتن که مَنه بچه نام خواندی باتن چون هوی واتی تو آ
 .” که خوششته آدم هزانی باتن آری بجندی بندارین

“(Ali) Bana hitap ettiğinde ne ile hitap ettiği konusunda şüphe ettim ‘böyle mi diyorsun’ dedim, ‘sen kendisini Adem zanneden kişi değil misin’ dedi, ‘evet öyle zannediyorum’ dedim.”

Cambridge nüshasında بچه (ne ile) kelimesi yerine مجه (ata) yazılmıştır.⁸⁴ Bu da diyalogun devamına uygun bir kelimedir. Bu durumda cümle, “Bana ata dediğini zannettim” şeklinde olacaktır. Ali de cevabında “Sen kendini Adem bilen değil misin” diye sorunca Fazlullah da “evet öyle zannediyorum/kabul ediyorum” diyor.

Ballı’nın bu kısmı “Sonra konuşma sırasında, sanki beni Allah’ın adıyla çağırdığı zannına kapıldım ve ne diyorsun? dedim.”⁸⁵ şeklinde çevirmesi, gerçeği yansıtmamaktadır.

i. در واقعه دین که من هیورتن در رودخانه وضعی که درختهای کهنه بسیار بی و عیبده
 دین که خوی هورتی آلتون بقه از پس هدوانه که بگیره و پشیمانی بولایت ملک عز التین و ایمن و
 ”بمیان و ههین که آ کو برسانی از آسمان سر بدر کین حور و ملائکه و واتن اتقاق کین با عیسی...
 (Nevmnâme, vr. 335b)

“Uyku ile uyanıklık arası bir hâlde nehirde gezdiğimi gördüm. Öyle bir durum ki çok yaşlı ağaç vardı ve bir köle gördüm, o da geziyordu, yakalamak için altın bir buk’a/ineğin arkasından koşuyordu. **Pişmanlıkla** Melik İzzeddin’in topraklarına (yani Bitlis tarafları) **gidiyordum** ki oraya ulaşınca gökyüzünden huri ve melekler görüldü. **İsa ile ittifak yaptığımı söyledim/yaptıklarını söylediler.**”

Bütünlüğün daha iyi görülmesi açısından mütercimlerin yaptıkları çevirileri alt alta koyup değerlendirmelerimizi öyle yapalım:

⁸⁴ Fazlullah, *Câvidânnâme*, Cambridge University Library, Ee.1.27, vr. 411b.

⁸⁵ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 28.

Kasimov: “**Rüyada** (benim?) **bir tarafım** nehirdeydi, öyle bir yerde ki çok eski ağaç vardı. Ubeyd’i gördüm, o da **Nûn suresini okuyordu. Üzgün bir şekilde** kral İzzeddin’in bölgesine (ulaştım) orada barış ve güven buldum ve Huriler ve melekler gökyüzünde göründüler **ve İsa(’nın sözü) ile uyumlu bir şekilde konuşular.**”⁸⁶

Ballı: “**Vakıa’da** kendimi büyük bir nehirde iken gördüm. Orada pek çok büyük ve yaşlı ağaç vardı. Ubeyd’i **karpuz tohumu ekerken gördüm.?? Melik İzzeddin’in hükümdarlığından pişmandır** (memnun değildir). Bu esnada (Ubeyd) huri ve meleklerin gökyüzünden başlarını çıkarıp yardıma gelmelerini **istiyordu**. Ben de İsa ile ittifak ettiğimi söyledim.”⁸⁷

Öncelikle “vâkı’a” kelimesinin Ballı’nın yazdığı gibi özel isim, bir yer ismi? olmadığını veya Kasimov’un çevirdiği gibi rüya anlamına gelmediğini belirtelim. Vakıa, uyku ile uyanıklık arası bir hâldir; yakaza veya uyku hâlinde de görülebilir.

İkinci olarak bu rivayette geçen “هیورتن” kelimesi, Kasimov’un okuduğu gibi “هیورتن” ayrı iki kelime değildir. Hîver, Gurgan lehçesinde “bir taraf” demektir ve bu yüzden Kasimov “benim bir tarafım” şeklinde çevirmiştir. Oysa rivayetin devamında “هورتی” çekiminden bunun da هیورتن şeklinde 1. şahıs hikaye geçmiş zaman çekimli bir fiil olduğu görülebilir. Ancak Kasimov هیورتی (geziyordu)yi de سورتی (sure) olarak okumuştur. Bu kelimeyi سورتی okuduğu gibi devamındaki التون (altın) kelimesini de النون (el-nûn) okuyunca ibareyi “sure-i nûn” şeklinde çevirivermiştir. Sonuç olarak cümlelerin çevirisi şu şekle girmiştir:

“Ubeyd’i gördüm, o da **Nûn suresini okuyordu.**”

Oysa doğrusu “bir köle gördüm, o da **geziyordu**, yakalamak için altın bir buk’a/ineğin arkasından koşuyordu.” şeklindedir.

Ballı da “هدوانه” (koşuyordu) kelimesini “هندوانه” (karpuz) olarak okuduğu için aynı cümleyi “Ubeyd’i karpuz tohumu ekerken gördüm.” şeklinde çevirmiştir. Buradaki “عبیده” kelimesi de “Ubeyd’i” olarak tercüme edilebileceği gibi, Gurgan lehçesindeki belirtme eki ile “abîde” yani “kulu/köleyi” olarak da okunabilir. Kasimov ve Ballı birincisini tercih etmişlerdir.

⁸⁶ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 285.

⁸⁷ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 20.

Diğer taraftan Kasimov'un "(Huri ve melekler) İsa ile uyumlu bir şekilde konuşular" şeklindeki çevirisinin de doğrusu: "İsa ile ittifak yaptığımı söyledim" veya "ittifak yaptıklarını söylediler"dir. 3. çoğul şahıs için de kullanılmaktadır. Ancak asıl sorun, اتفاق کین ittifak etmek ibaresindedir. Buradaki ittifak, Kasimov'un aldığı manada vefk, uygun anlamında değil, anlaşma anlamındadır. Rivayetin ikinci kısmından devam edelim...

و زانان خوشتنه که حسین آن و که زانان که من عیسی آن. و زانان که از جهان بدر
هشان بطرف دست راست و واتن که دنیی بعیسی و حسین بنماندی بئشمه ای کافران نکامه ماندن
عیسی از آسمان بیاسه دست بر بالای فرشته نهاده هرگاه که از نماز خیر بیاره که محمد از آسمان
"آوی پس عیسی بو که آهی بو." (Nevmnâme, vr. 335b-336a)

"Ve kendimi bazen Hüseyin bazen İsa biliyordum. **Dünyadan (ayrılıp Allah'ın) sağ tarafına gittiğimi biliyordum. 'Dünya, İsa'ya ve Hüseyin'e kalmadı, size hiç kalmayacak ey kafirler. İsa gökyüzünden, elleri meleklerin kanatlarında olduğu hâlde gelip, Muhammed'in gökten getirdiği namazdan haber verdiğinde İsa olduğu ve gelmiş olduğu bilinir' dedim/dediler.**"

Gurgan lehçesindeki هیشان, "gidiyorum, giderim" demektir. Burada atfı yapılan konu, Hz. İsa'nın bu dünyadan gidip Allah'ın sağ tarafında duruyor olmasıdır. Kasimov ise bunu "sağ taraftan bu dünyayı terk ettiğimi biliyordum" şeklinde çevirerek bambaşka bir şey söylemiştir.

Bundan sonraki بنماندی... نکامه ماندن "kalmadı ve kalmayacak" fillerinin kullanıldığı cümle "Dünya, İsa'ya ve Hüseyin'e kalmadı, size hiç kalmayacak ey kafirler." anlamında olması gerekirken, Kasimov tarafından "Bu dünya İsa ve Hüseyin'e **ait olacak, size ait olmayacak** ey kafirler"⁸⁸ şeklinde çevrilmiştir.

Son cümleye bakacak olursak... Burada temel olan bir şart cümlesi vardır. İsa'nın gelmiş olduğunu gösteren bir şarttır bu. Bu şart da Muhammed'in gökten indirdiği namazdan (yani namazın hakikatinden) haber verilmesidir. Kasimov ve Ballı bu şartı ortaya koymadıkları gibi metinle ilgisi olmayan bambaşka şeyler söylemişlerdir... Bilindiği gibi bir hadiste "İsa gökyüzünden elleri meleklerin kanatlarında olarak gelecek ve

⁸⁸ Orkhan Mir-Kasimov, "Le 'Journal des Rêves' de Fadlullah...", s. 285.

Şam'ın doğusunda beyaz minareye inecektir” deniyor.⁸⁹ Kasimov metinde hadise yapılan bu göndermeden farklı olarak “İsa gökyüzünden gelir, elini meleklerin kanadına koyar.” demiştir.

Devamında da Kasimov “Muhammed’in namazı semadan getirdiği söylenir, doğrusu şudur ki İsa gelmiştir.” demiş, Ballı da “İsa gökyüzünden eli meleğin kanatları üzerinde gelecek ve her yerde namazdan haber verecek. İsa’dan sonra Muhammed gökyüzünden gelecek” diyerek bağlamdan kopmuştur.

j. Fazlullah’ın fantastik bir hikaye gibi olan ilginç ve bir o kadar da yoruma açık olan diğer bir rüyasına bakalım...

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ دَر مَآهِ مَحْرَمٍ دَر شَبِّ یَكْتَنِیْهِ دَر بَیْسْتِ وَ چَهَارمِ اَزَنِ دَر مَتَخِیْلَهٗ
مُنِیْ كِه مَن دَر شَهْرِی دَیْنِ وَ دَرِیْنِ شَهْرِ اَسْبِیْ دَبِی تَدِّ وَ تِیْزِ بَغَايْتِ خُو سَعَادَتِ وَ دَوْلَتِ اَزَنِ زَانَانِ دَر
”خواو“ (Nevmnâme, vr. 335a)

“Bismi’l-lâhi’r-rahmâni’r-rahîm Muharrem ayının yirmi dördü, Pazar gecesi **tahayyülümde (rüyamda) şöyle idi ki** kendimi bir şehirde gördüm. Ve bu şehirde bir at vardı; oldukça seri ve hızlı. Rüyamda onun saadet ve devlet olduğunu biliyordum.”

Kasimov, bu kısımdaki “tahayyülümde (rüyamda) şöyle idi ki” ibaresini, “kendi öz benimden ayrılma kapısından geçerken”⁹⁰ şeklinde tercüme ediyor. Öncelikle cümlenin aslında “geçerken” gibi bir kelime olmadığını belirtelim. Kasimov’un kullandığı nüshada “از ره در متخیلهء منی” ibaresindeki “از ره” diğer nüshalarda “ازن” (Farsçası: اینچنین) şeklindedir ki anlamlı olan da bu şeklidir. Dolayısıyla aslında cümle “benim tahayyülümde şöyleydi” (اینچنین در) şeklinde çevrilmelidir. Ballı da aynı şekilde metinde olmayan “geçmek” fiilini kullanarak bu cümleyi “hayalimden şunlar geçiyordu”⁹¹ şeklinde çevirmiştir. Rüyanın devamına bakalım:

وَ هَزَانِیْنِ كِه خُو هِیْخَوَازَه كِه خُو شَتْتَه بَر دَر خَانَه بَجْنَه وَ مَن هَزَانِیْنِ كِه بَر دَر خَانَهٗ مَن
”کامه جین.

“**Kendini evin kapısına vurmak istediğini** biliyordum ve evimin kapısına vuracağını da biliyordum.”

⁸⁹ El-Albânî, *Fezâilu’ş-Şâm ve Dimeşk*, Riyad: Mektebetü’l-meârif, 2000, s. 61.

⁹⁰ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 283.

⁹¹ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 18.

Kasimov ilk cümleyi "...Atın bir evin kapısını çalacağını/çarpacağını"⁹² biliyordum ve biliyordum ki benim kapımı çalacak/çarpacak." şeklinde çeviriyor.

Farsçada gelecek zaman خواستن yardımcı fiili ile yapılır. Örneğin "çalacak" derken خواهد زدن denir. Ancak می‌خواهد بزند dendiğinde bu, "çalmak istiyor" anlamına gelir. Dolayısıyla rüya metninde geçen "خو هیخوازه که خوشتنه بر" "او می خواهد که خود را بر در خانه بزند" cümlesi standart Farsça ile "در خانه بجنه" anlamına gelir. Kasimov bu cümleyi çevirirken standart Farsça kurallarını da zorlayarak "bir evin kapısını çalacak" demiştir. Oysa Gurgan lehçesinde "çalacak" derken gelecek zaman yardımcı fiili olan "کامه" kullanılır; کلمه جین. Ballı ise "بجنه"yi "gelmek" olarak çevirmiştir. Her ne kadar atın kendisini kapıya vurmasından bu anlaşılabilir olsa da metnin devamından kastın ne "kapıyı çalmak" ne de basit bir "gelmek" olmadığı anlaşılacaktır. Rüyaya devam edelim:

من بپاهین در پس در خانهء خویشتن بیشتادم و دوش راست بر در وا نهین و چکوشی یا
مثل چکوشی در دست داشتن بآن نیت که آن اسب تند و تیز دونده بتیزی بیاسه بآن در من آ چکوش
"وضع بر در بجنائی از پس هزم بکره و وا کرده."

"Geldim ve evin kapısının arkasında durdum, sağ omzumu kapıya yasladım. Elimde çekiç veya onun gibi bir şey vardı; niyetim, o çevik ve hızlı koşan at hızla geldiğinde elimdeki çekiçle kapıya vurayım (açayım) at sıçrasın ve uysallaşsın, geri gelsin." Bu bölümün uzunca son kısmını Ballı şöyle tamamlıyor: "Elimde çekiç veya ona benzer bir şey vardı. O hızlı ve çevik at bana gelse diye aklımdan geçiriyordum."

"خو بیاهی و بأ چین و ان کردی و بر در بجی و درست پست بیی یعنی تختهای در."

"O (at) geldi ve onunla (çekiçle kapıya) **vurdum, kapı açılmadı**. O (yani at) kapıya vurdu ve **doğrudan yere devrildi** yani kapının tahtaları."

Kasimov ise şöyle diyor: "O geldi ve (topuğuyla mı?) **vurdu geri dönmeksizin** (?). O kapıya vurdu ve **alçak olan şeyi asil hâle dönüştürdü** (*durust-i past gardîd*), yani kapının tahtalarını (dönüştürdü)."⁹³

⁹² Fransızcadada "frapper a la porte" her iki anlama da gelir. O yüzden iki şeklini de yazdık.

⁹³ Orkhan Mir-Kasimov, "Le 'Journal des Rêves' de Fadlullah...", s. 283.

Kasimov'un çevirisinde bir şeylerin yerine oturmadığı ortadadır. Örneğin burada, Kasimov'un "vurdu" diye çevirdiği kelimenin yani "جین" in doğru tercümesi "vurdum" dur. Ayrıca, Kasimov'un "geri dönmeksizin" diye çevirdiği fiil "وا نکردی" dir. Gurgan lehçesine ait bu kelimenin standart Farsçadaki karşılığı, Farsça transliterasyonda Kasimov'un yazdığı gibi " باز " değil, geçmiş zamanla "باز نگشت" dir. Ancak burada kast edilen "geri dönmedi" değildir, nitekim daha sonra atın geri döndüğünü görüyoruz. Buradaki ince nokta, metinde "وا نکردی" yi "باز نگشت" anlamında değil "وا نکردی (باز نشد)" yani "açık olmadı" diğer bir ifadeyle "açılmadı" anlamındadır. Hasılı aslı şudur: Fazlullah elindeki çekiçle kapıya vuruyor ancak kapı açılmıyor.

Kasimov'un bunun devamında kullandığı, "O kapıya vurdu ve alçak olan şeyi asil hâle dönüştürdü (*durust-i past gardîd*), yani kapının tahtalarını (dönüştürdü)" şeklindeki çevirisini de irdeleyelim. Burada Kasimov'un "durust-i pest gardîd" şeklinde okuduğu ve "alçak olanı asile dönüştürdü" diye çevirdiği ibarenin yani "و بر در بجى و درست پست بى" nin doğru tercümesi: "Kapıya vurdu ve (kapı) doğrudan yere devrildi" dir. "درست پست بى" ibaresini Kasimov standart Farsçaya çevirerek "*durust-i past gardîd*" şeklinde okumuştur ki bunun standard Farsçadaki çevirisi "*durust pest şod*" dur, izafet yoktur. Zaten yaptığı tercümede de "alçak olanı asile dönüştürdü" denilerek izafetin kattığı anlam verilmemiştir.

Ballı, çevirisinde tüm bu tartışığımız konuları bir cümle ile özetliyor: "Bu esnada o at geldi ve kapalı kapıya vurdu."⁹⁴

At kapıyı yıktıktan sonraki Fazlullah'ın anlatısına bakalım:

"و آتختهء آخرین در که از طرف پاشینه نیو وا شوی."

"Ve kapının eşik/menteşe tarafındaki son tahtası yoktu, (kapı) açıldı."

Kasimov bunu şöyle çeviriyor: "**Topuğunun** yanında bulunan son tahta açıldı." Burada Kasimov'un hatası, پاشنه kelimesinin ilk anlamı olan "topuk" kelimesini seçip bunun ata ait olmasını düşünmesidir. Farsçada پاشنه hiçbir durumda at için kullanılmaz. Burada پاشنه kapı eşiği/menteşesi anlamındadır.⁹⁵ Ballı ise fiilleri tam tersi bir kullanımla: "Kapının altında bir tahta **vardı** ve kapı **açılmıyordu.**" diyor.

⁹⁴ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 18.

⁹⁵ Steingass şöyle veriyor tanımı: "the foot of a door, or that part which revolves in a socket, in the threshold or lintel, and serves the purpose of a hinge".

Rüyanın son kısmında da bazı noktalar muğlaktır:

و در حال یکی هواتی که اسکندر خبر دا بی که آ کس که دره خانه که این اسب که دولتی و
 “سعادت بر در بجنه فکر بت دنی در خاطر خنان بیان معنی که راه خو بجنه و مانع راه خو نیو.

“Ve o durumda biri: ‘İskender, devlet ve saadet (demek olan) bu atın gelip kapısına vurduğu evde olan **kişinin aklında kesme fikrinin olmadığını** haber vermişti’ dedi. Yani, onun yolunu keser (o yol keser?) ve onun yoluna kimse mani olmaz.”

Parantez içinde “at onun yoluna çıkar” şeklinde yaptığımız çevirinin nedeni Cambridge nüshasında derkenarda yazılmış olan nottur. Biraz muğlak olan bu ibareyi aydınlatan bu notta şöyle deniyor: “Ebedî devlet atı geçti ve onun dizginini tutmadılar ve geçip gitti.”⁹⁶

Tercümelere dönecek olursak, ibarede geçen “فکر بت دنی” ibaresindeki “تدارد” kelimesinin anlamını Kasimov “نیست” olarak veriyor⁹⁷ doğrusu “تدارد” (sahip değildir) şeklindedir. Buradaki “فکر بت”ü de “putperestlik fikri” olarak çeviriyor. Oysa cümlemin devamında “راه زدن، مانع راه” gibi ibareler vardır ve bu minvalde “بت” kelimesinin بُت (put) olarak değil, بَت (kesme, kat) şeklinde okunması bizce daha doğrudur.

Hal böyle olunca Kasimov’un çevirisi şu şekilde karşımıza çıkıyor: “(kapısı çalınan/vurulan kimselerin) **ruhları tüm putperestlik düşüncesinden soyutlanmıştır**. Yani, (böyle düşüncelerin) **yolu kesiktir ve yaşamazlar.**”

Balı ise hiç bu tartışmalara girmeden, tartışmaya açtığımız kısmı, “...**o kişinin ilmi ve fikri çok büyüktür, lakin kendisi bu durumunun farkında değildir.**” şeklinde tercüme etmiştir ki orijinal metinde karşılığı yoktur. Sonuç olarak rüyanın tam tercümesini şöyle yapabiliriz:

“Bismi’l-lâhi’r-rahmâni’r-rahîm Muharrem ayının yirmi dördü Pazar gecesini tahayyülümde (rüyamda) şöyle idi ki kendimi bir şehirde gördüm. Ve bu şehirde bir at vardı; oldukça seri ve hızlı. Rüyamda onun saadet ve devlet olduğunu biliyordum. Kendini evin kapısına vurmak istediğini biliyordum ve evimin kapısına vuracağını da biliyordum. Geldim ve evin kapısının arkasında durdum, sağ omzumu kapıya yasladım. Elimde çekiç veya onun gibi bir şey vardı; niyetim, o çevik ve hızlı koşan at hızla geldiğinde elimdeki çekici kapıya

(vr. 407a) و له جَلَّ اسمه : سوار دولت جاوید در گذار آمد عنان او نگرفتند و در گذار برفت. ⁹⁶

⁹⁷ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 269.

vurayım (açayım) at sıçrasın ve uysallaşsın (ülfet olsun), geri gelsin. O (at) geldi ve onunla (çekiçle kapıya) vurdum, kapı açılmadı. O (yani at) kapıya vurdu ve doğrudan yere devrildi; yani kapının tahtaları. Ve kapının eşik/menteşe tarafındaki son tahtası yoktu, (kapı) açıldı. Ve o durumda biri: ‘İskender, devlet ve saadet (demek olan) bu atın gelip kapısına vurduğu evde olan kişinin aklında kesme fikrinin olmadığını haber vermişti’ dedi. Yani, onun yolunu keser ve onun yoluna kimse mani olmaz.”

k. Sufiyan Bağında Fazllullah’ın gördüğü uzunca bir rivayet vardır. Bu rivayetin sadece değerlendirmesini yapacağımız kısımlarını aktaracağız:

آن خوار دین که عُمر سلطانیہء بکشند بندهء جمعی برشوی بکشتن من و خویشتن تغافل و اساتہ با آلت حمّام عزیمت حمّام کی یعنی بحمّام ہیجان و شه خواجه درہ کز کاج ہزانی کہ دبی و ناگاہ (Nevmnâme, vr. 336b) ”قصد من بکنہ و مُنہ بکشہ⁹⁸ و سر⁹⁹ من دین کہ جدا وا کند و ببند

“Rüyada Ömer-i Sultaniye’yi öldürmek istediklerini gördüm. Beni öldürmek için bir grup **gönderdi** ve ben buna aldırmadan o saat hamam aleti ile hamama yöneldim yani hamama gidiyordum ve biliyordum ki Şeh Hâce, kubbe tarafında idi ve ansızın bana kasedip beni öldürmek istiyordu. Başımı gövdemden ayırdıklarını ve götürdüklerini gördüm.”

Kasimov’un çevirisi şöyle: “Rüyada Ömer-i Sultaniye’yi öldürdüklerini gördüm. Onlar bütün adamlarını beni öldürmek için **gönderdiler. Kendi gafletim ölümdendi.** (kelime okunmamış) ölümü sonucunu çıkardım. Ansızın bana saldırdı ve öldürdü. **Allah’ın başımı kabul ettiğini (veya açtığını)...**”¹⁰⁰

Ballı ise aynı ibareyi şu şekilde çeviriyor: “...bir rüya gördüm. Ömer-i Sultaniyye’yi öldürmek istiyordular. Bir grup beni [de] öldürmeye niyetlendiler. **Ben bunu bilmeme rağmen bilmezlikten geldim. Birisi bana, hamam eşyalarını al ve Hâce’nin olduğu hamama git, dedi.** O an, bana kastetmek ve beni öldürmek istediklerini anladım. Beni bağlayıp başımı bedenimden ayıracaklardı.”¹⁰¹

Burada “برشوی”, “gönderdi” demektir. Metinde “حمّام” bildiğimiz Hamam iken Kasimov “جمّام” olarak okuduğu için “ölüm” olarak çevirmiş.

⁹⁸ بکشہ : بکشته (ا، ک).

⁹⁹ سر : سره (ک).

¹⁰⁰ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 288.

¹⁰¹ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 21-22.

Ayrıca, “سر من دین که جدا وا کند” “gördüm ki başımı ayırmak (istiyor)” kısmında Kasimov “جدا” kelimesini “خدا” okuduğu için “Allah başımı aldı/kabul etti veya açtı” şeklinde tercüme etmiştir. Fiiller, “جدا وا کند و بیند” Gurgan lehçesinde geçmiş zaman çekimli fiillerdir ve “ayırdılar ve götürdüler” anlamlarına gelirler. Bazı varyantlarda بیند şeklinde yazıldığından Ballı bunları istek kipinde kabul edip çevirmiştir: “beni bağlayıp başımı bedenimden ayıracaklardı”.

Bu rivayette aynı sayfada geçen diğer bir cümleye bakalım:

“هیخواستن که دعا بکران تا من زنده وا بان”

“Canlanmak için dua etmek istiyordum.”

Bu ibaredeki “وا بان”, “olayım” demektir. Kasimov bunu, “Canlı olduğum sürece dua etmek istedim”¹⁰² şeklinde çevirmiştir. Devamındaki

“زانان که واقع بکامه بین و من زنده وا کامان بین”

ibaresini ise Ballı “Ben bunun gerçekleşeceğini ve benim hayatta olduğumu ve bunu göreceğimi anladım”¹⁰³ şeklinde çevirmiştir. Oysa bu cümledeki “بین”, “görmek” fiilinin geniş zamanı değil, “کامه بین” (olacak), “کامان بین” (olacağım) anlamlarında gelecek zaman kipinde “ئندن” fiilinin Gurgan lehçesindeki karşılığıdır. Dolayısıyla tercümenin “gerçekleşeceğini ve canlanacağımı bildim” anlamında olması gerekirdi.

1. آسه پیره (پسره) بصفای عین و محض صفا دین و یکی اژه سه من بین و هی مولانا “کمال الدین استاد زانان هدین که منه خدا پوری هدی و غالب ظن ان بی که از مادر سلام الله بی و خیر (بغیر سلام الله بی). و من تصور هکن که خو قربان هنکو کین همازن تصور قربان سلام الله بی. (Nevmânâme, 334b) ”ابراهیم آنکه اژه وقت واز کسی نکی.

“O üç babayı göz aydınlığıyla ve tam bir huzurla (rüyamda) gördüm; Üçünden biri ben idim, diğerinin Mevlana Kemâleddin (olduğunu) bildim. Bana Allah’ın bir oğlan verdiğini görüyordum. Baskın bir şekilde şöyle zannettim ki (çocuk) Selâmullah’ın annesinden idi ve Selamullah’ın doğum haberi idi. Onu kurban etmem gerektiğini düşündüm aynen İbrahim’in kurban etmesi gibi ne var ki o vakitten beri tekrar kimse (oğlunu kurban işini) yapmadı.”

Ballı: “Tertemiz kalpli ve ihlâslı üç yaşlı adam gördüm. O üç kişiden biri ben idim. Diğerinin de Mevlana Kemaleddin Üstad olduğunu sanıyorum.

¹⁰² Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 289.

¹⁰³ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 22.

Allah'ın bana bir oğlan verdiğini görüyordum. Zann-ı galibime göre o, Selamullah'ın annesinden idi ve [çocuk] **Selamullah'tan başkası değildi**. Ben, rüyada, bu zamanda İbrahim gibi çocuğunu kurban etmeyi düşünen kimse kalmadığından onu kurban etmem gerektiğini düşünüyordum.”¹⁰⁴

Bu rüyanın varyantlarından bir grubunda “پیره” diğer kısmında ise “پسره” kullanılmıştır. Bunlardan birincisi “پیر” Gurgan lehçesinde “پدر” (baba) anlamında gelir. Dolayısıyla “پیره”, Ballı'nın çevirdiği gibi “üç yaşlı adam” değil “üç babayı”dır. Kiyâ ve Kasimov'un kullandığı diğer varyanta göre de “üç çocuğu”dur.¹⁰⁵ Ancak konunun siyakında, “biri ben idim” dediğine göre “üç babayı” şekli daha doğrudur.

Gurgan lehçesi ile ilgili hatırlatmak istediğimiz diğer bir nokta “ان” kelimesinin konulan kesre veya fetha hareketine göre “این” veya “آن” anlamına geldiğidir. Dolayısıyla hareke konulmadığı durumlarda çevirilerde ortaya çıkabilecek farklılık tabii karşılanmalıdır. Varyantlardaki diğer önemli bir fark da, neşrimizde gösterdiğimiz üzere, “خبر سلام الله بی” ve “بغیر سلام الله بی” şekilleridir. Birincisi “Selamullah'ın haberi idi”, ikincisi de “Selamullah'tan başka (bir çocuğun doğum) haberi idi” şeklinde ifade edilebilir. Ballı'nın “[çocuk] Selamullah'tan başkası değildi” tercümesi bu ihtimallerin dışında kalmaktadır.

Sonuç

Elimize ulaştığımız Gurgan lehçesiyle yazılı metinler çok sınırlı sayıda olsa da bu metinlerin özellikle *Câvidânnâme*, *Muhabbetnâme* ve *Mahremnâme*'nin Hurufilik felsefesi ve tarihi açısından önemi yadsınamazdır. Yapılan tercümelere baktığımızda, bu metinlerin bugüne kadar doğru bir şekilde okunup anlaşıldığını söylemek hayli güç... Bundan dolayıdır ki Hurufilikle ilgili temelsiz bir çok bilgi hâlâ tedavülde.

Sadık Kiyâ'nın hazırladığı Gurgan lehçesi sözlüğü bu alanda yapılmış en önemli çalışmalardan biri ve önemini hâlâ koruyor. Elimizde böyle bir sözlük bulunmasına rağmen, Gurgan lehçesinin gramer özellikleri, zaman kiplerinin aynı anda birden çok anlama gelmesi, nüshaların yanlış okunması, Gurgan lehçesinde bir kelimenin standart Farsça bir kelime imiş

¹⁰⁴ Hasan Hüseyin Ballı, *a.g.m.*, s. 16.

¹⁰⁵ Orkhan Mir-Kasimov, “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah...”, s. 281; Kiyâ, *a.g.e.*, 338.

gibi veya tam tersi yönde okumalar bu lehçede yazılmış olan metinlerin anlaşılmasını ve dolayısıyla çevirisini güçleştirmektedir.

Fazlullah'ın rüyalarını yazdığı, yer yer hatırlatıcı notlar şeklinde yazılmış, devrik, eksik cümlelerden oluşan *Nevmnâme*'nin tashih edilmiş, son hâli verilmiş bir metin olduğu zannıyla onu anlamlı bir bütün hâline sokma gayreti de çoğu zaman mesnedsiz eklemelerin yapılmasına neden oluyor.

Gurgan lehçesiyle yazılmış diğer metinlerin çevirisinin ise daha sağlıklı olmasını beklemek zorundayız. Yukarıda bahsettiğimiz Gurgan lehçesinden kaynaklı nedenler bir yana, araştırmacıların standart Arapça ve Farsça ibarelerde dahi hatalar yapmaları bu beklentileri boşa çıkarmaktadır. Clement Huart, her ne kadar modern dönemde bu sahada araştırma yapmış ilk müelliflerden ise de, Arap ve Fars Edebiyatı tarihçisi olduğunu da unutmuyarak, yaptığı çevirilerdeki hataların bir kitap oluşturacak kadar çok olduğunu söylemeliyiz.

Bu sahadaki boşlukların ve yapılan hataların nesilden nesile onarılarak bu metinlerin en doğru hâlleriyle okuyucuya ulaşacağı günler muhakkak gelecektir. Biz ve bizden sonraki araştırmacılara bu makalede zikredilenlerin yol göstereceğine inanıyorum.

KAYNAKÇA

?, *Lugat-ı Esterabadî*. Bibliotheque Nationale, Persian 24, vr. 81b-86a; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no. 1054, vr. 0a-0b; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no. 1039, vr. 86b-90b; Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, no. 502, vr. 476b-484a; Basel Üniv. Küt, Tschudi, vr. 451b-454b.

Aliyyü'l-A'lâ, *Mahşernâme*. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no. 1019.

Ballı, Hasan Hüseyin. "Fazlullah Hurûfi'nin 'Nevmnâmesi' (inceleme, metin, tercüme)", *Mezhep Araştırmaları*, VIII/2 (2015), ss. 7-42.

El-Albânî, Muhammed Nâsırüddin. *Fezâilu's-Şâm ve Dîmeşk*. Riyad: Mektebetü'l-meârif, 2000.

Fazlullah. Nevmnâme. Universitätsbibliothek Basel, M VI 72.

Fazlullah. Câvidânnâme-i Kebîr. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça, no. 1046 nüshası kullanılmıştır.

Fazlullah. Câvidânnâme-i Sağîr. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Farsça, no. 1000

Gölpınarlı, Abdülbaki. Hurûfilik Metinleri Kataloğu. Ankara: TTK, 1989.

Huart, Clement. Textes Persans Relatifs a la secte de Hurufis. London: E.J. Brill, 1909.

Kiyâ, Sadık. Vâjenâme-i Gurgânî. Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, h.ş. 1391, s. 76.

Mir-Kasimov, Orkhan. “Le ‘Journal des Rêves’ de Fadlullah Astarabadi: Edition et Traduction annotée”, *Studia Iranica* 38 (2009), ss. 249-304.

Mir-Kasimov, Orkhan. “Notes sur deux textes Hurûfî: le Jâwdân-nâma de Fadlullâh Astarâbâdî et l’un de ses commentaires, le Mahram-nâma de Sayyid Ishâq”, *Studia Iranica* 35/2 (2006), ss. 203-235.

Seyyid İshak. Mahremnâme. Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no. 1031.

Usluer, Fatih. Câvidânnâme; Dürr-i Yetîm isimli Tercümesi. İstanbul: Kabalıcı, 2012, s. 379.

Usluer, Fatih. Hâbnâmeler. Çorum: Kut, 2020.